

AGATA BASZAK, AGNIESZKA LATOCHA-WITES

University of Wrocław, Institute of Geography and Regional Development, Wrocław, Poland
e-mail: agatabaszak@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-7292-5043, e-mail: agnieszka.latocha@uwr.edu.pl

Przemiany funkcjonalno-przestrzenne terenów dawnego hutnictwa szkła na ziemi kłodzkiej

Functional and spatial changes in the areas of the former glass industry in kłodzko region

Streszczenie

Celem artykułu jest identyfikacja przekształceń funkcjonalno-krajobrazowych i zmian zagospodarowania przestrzennego terenów, które niegdyś były związane z przemysłem szklarskim na terenie ziemi kłodzkiej. Kolejnym celem jest krytyczna ocena tych przekształceń ze szczególnym uwzględnieniem stanu istniejącego, funkcjonowania i aktualnego zagospodarowania terenów poprzemysłowych. Badania oparto na przeglądzie literatury, analizie dokumentów archeologicznych i archiwalnych, badaniach porównawczych różnych źródeł kartograficznych, a także badaniach terenowych, które obejmowały inwentaryzację pozostałości hut szkła oraz dokumentację fotograficzną. Dokładna analiza zmian funkcjonalno-krajobrazowych terenów dawnego przemysłu szklarskiego prowadzi do wniosku, że tereny te obecnie są rzadko zagospodarowane, co wpływa na degradację przestrzeni. Nieruchomości są wyburzane, a ich potencjał pozostaje niewykorzystany. Nie podjęto żadnych projektów rewitalizacyjnych, a postindustrialne dziedzictwo kulturowe nie zostało należycie zachowane w krajobrazie.

Abstract

The article aims to identify functional and landscape transformations and spatial management changes in areas formerly associated with the glassworking industry in the Kłodzko region. A further aim of the paper is to critically evaluate the functional and spatial transformations of the post-industrial sites with special consideration given to their existing state, functioning and current management. The research was based on a literature review, an analysis of archeological and archival documents, comparative studies of various cartographic sources, and also field surveys, which included an inventory made of the remnants of glass factories and photographic documentation. The thorough analysis of the functional and spatial planning changes of the areas of the former glass industry leads to a conclusion that these areas are nowadays rarely developed, which has an impact on the degradation of this space: properties have been demolished and their potential remains untapped. No revitalization projects have yet been undertaken, nor has the post-industrial cultural heritage been properly preserved in the landscape.

Słowa kluczowe: przemysł szklarski, tereny poprzemysłowe, rewitalizacja, dziedzictwo kulturowe, zagospodarowanie przestrzenne

Keywords: glass industry, industrial wastelands, revitalization, cultural heritage, spatial planning

WPROWADZENIE

W wielu obszarach świata funkcje przemysłowe ulegają ograniczeniu lub redukcji na rzecz rozwoju przede wszystkim sektora usługowego. Efektem jest powstawanie licznych i często rozległych nieużytków poprzemysłowych, które wymagają nowego zagospodarowania i nadania im nowych funkcji. W ostatnich latach rewitalizacja obiektów i terenów poprzemysłowych stała się popularnym procesem, który umożliwia przywrócenie wartości użytkowych obszarom, które utraciły swoje dawne przeznaczenie.

Definicja pojęcia rewitalizacja znajduje się w „Programie Rządowym dla Terenów Poprzemysłowych”, przyjętym przez Radę Ministrów w dniu 27 kwietnia 2004 r.: „proces rekultywacji i proces ponownego zagospodarowania terenu (w tym oczyszczenie, przebudowę i modernizację istniejącego pokrycia terenu), które przywrócą stan umożliwiający pełnienie przez teren funkcji użytkowych.” Natomiast tereny poprzemysłowe według tego samego źródła definiuje się jako „zdegradowane, nieużytkowane lub nie w pełni wykorzystane tereny przeznaczone pierwotnie pod działalność gospodarczą, która została zakończona” (Program Rządowy Dla Terenów Poprzemysłowych, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 27 kwietnia 2004 r., str. 4). Definicja została zawarta także w Art. 2, Ust. 1 Ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji, tj. „Rewitalizacja stanowi proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji” (Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji Art. 2, Ust. 1, str. 1). Za główny cel procesu rewitalizacji uznaje się poprawę życia mieszkańców, pobudzenie do rozwoju gospodarczo-społecznego oraz przeciwdziałanie tworzenia się terenów kryzysowych w gospodarce, społeczeństwie, środowisku i przestrzeni (Baborska-Narożny, 2012; Kazimierczak, 2012). Rewitalizacja może mieć wiele kierunków przekształceń, między innymi na cele: usługowe, społeczne, edukacyjne, zdrowotne, turystyczne, gospodarcze, mieszkaniowe czy też kulturalne (m.in. Jędrzyśki, 2011; Zaborska-Jagiello, 2013; Zięba, 2011). W starych halach, stacjach kolejowych czy magazynach przemysłowych mogą zostać utworzone, między innymi, muzea, hale

INTRODUCTION

In many parts of the world, industrial functions are being constrained or reduced in favor of the development of the service sector. As a result, numerous and often extensive post-industrial areas emerge, requiring new development and a redefinition of their functions. In recent years, the revitalization of industrial facilities and areas has become a popular process, allowing the restoration of utilitarian value to areas that have lost their former purpose.

The definition of the concept of revitalization is found in the „Government Program for Post-Industrial Areas,” adopted by the Council of Ministers on April 27, 2004: „the process of reclamation and redevelopment of the area (including cleaning, reconstruction, and modernization of existing land cover), which will restore a state enabling the area to serve its functional purposes.” Post-industrial areas, according to the same source, are defined as „degraded, unused, or not fully utilized areas originally intended for economic activity that has been finished” (Government Program for Post-Industrial Areas, adopted by the Council of Ministers on April 27, 2004, p. 4). The definition is also included in Article 2, Paragraph 1 of the Act of October 9, 2015, on revitalization, i.e., „Revitalization is a process of bringing degraded areas out of crisis in a comprehensive manner, through integrated actions for the local community, space, and economy, territorially focused, conducted by revitalization stakeholders based on the municipal revitalization program” (Act of October 9, 2015, on revitalization, Article 2, Paragraph 1, p. 1).

The main goals of the revitalization process are to improve residents' lives, stimulate socio-economic development, and prevent the creation of crisis areas in the economy, society, environment, and space (Baborska-Narożny, 2012; Kazimierczak, 2012). Revitalization can take various directions of transformation, including service, social, educational, health, tourism, economic, residential, or cultural purposes (e.g., Jędrzyśki, 2011; Zaborska-Jagiello, 2013; Zięba, 2011). Old industrial halls, railway stations, or warehouses can be transformed into museums, concert halls, or meeting places for the local community. In recent years, attention has been drawn in Poland to the importance of preserving and protecting smaller industrial buildings, such as water mills or windmills, which constitute no less valuable elements of industrial heritage than large

koncertowe czy też miejsca spotkań dla lokalnej społeczności. W ostatnich latach w Polsce zwrócono uwagę na znaczenie zachowania i ochrony również mniejszych obiektów przemysłowych, takich jak młyny wodne czy wiatraki, stanowiących nie mniej cenne elementy dziedzictwa przemysłowego niż wielkie obiekty produkcyjne (Fajer, 2014; Mosakowski et al., 2020). Natomiast w odniesieniu do rewitalizacji, szczególnie istotne są takie działania, które jednocześnie pozwalają zachować tożsamość danego miejsca, nawiązując do jego przemysłowego dziedzictwa. Przykładami takich realizacji w Europie może być m.in. Muzeum Techniki i Nauki w Manchesterze zlokalizowane w pierwszej na świecie pasażerskiej stacji kolejowej z 1830 r. (Kazimierczak, 2012) czy kompleks poprzemysłowy na terenie Zagłębia Ruhry, który w 2001 r. został wpisany na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO jako „Przemysłowy Pejzaż Kulturowy Zollverein” (Parent, 2000; Zaborska-Jagiełło, 2013). W obu miejscach przeprowadzona rewitalizacja istotnie wpłynęła również na rozwój turystyki. Wielu autorów podkreśla cenną wartość obszarów poprzemysłowych jako obiektów dziedzictwa kulturowego (Höfer, 1998; Kisiel, 2020), w tym ich potencjał edukacyjny, turystyczny (Kaczmarek, 1998; Jędrzyśiak, 2011; Sikorski, 2021) czy kształtujący tożsamość lokalnej społeczności (Oevermann et al., 2016; Walczak, 2016). Przykładem wykorzystania tego potencjału w praktyce jest m.in. utworzenie Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego (Kaczmarek, Przybyłka, 2010; Jędrzyśiak, 2011). Jednak w wielu przypadkach projekty rewitalizacji nie mają związku z dawnym przeznaczeniem budynków i przyczyniają się do zapomnienia historii danego terenu (Walczak, 2016). Pojawia się więc pytanie, na ile ochrona dziedzictwa kulturowego jest istotnym aspektem procesu rewitalizacji obiektów poprzemysłowych.

Problem ten jest wyraźnie obecny na Dolnym Śląsku, gdzie tradycje przemysłowe sięgają jeszcze czasów średniowiecza i początkowo związane były z intensywnie rozwijającym się górnictwem i przetwórstwem różnorodnych surowców mineralnych i skalnych, w tym kwarcu na potrzeby przemysłu szklarskiego (Dziedzic, 1979; Wyrobisz, 1967). Postępujący w kolejnych wiekach rozwój uprzemysłowienia objął nie tylko miasta, ale również liczne wsie, co jest charakterystyczną cechą zwłaszcza regionu sudeckiego. Jednocześnie jednak działalność przemysłowa ulegała okresowym fluktuacjom,

production facilities (Fajer, 2014; Mosakowski et al., 2020). Regarding revitalization, of particular significance are actions that simultaneously preserve the identity of a given place, connecting to its industrial heritage. Examples of such implementations in Europe include the Museum of Science and Industry in Manchester, located in the world's first passenger railway station, dating from 1830 (Kazimierczak, 2012), or the industrial complex in the Ruhr region, which in 2001 was inscribed on the UNESCO World Heritage List as the „Zollverein Industrial Complex” (Parent, 2000; Zaborska-Jagiełło, 2013). In both places, revitalization significantly influenced the development of tourism. Many authors emphasize the valuable cultural heritage of post-industrial areas (Höfer, 1998; Kisiel, 2020), including their educational, tourism (Kaczmarek, 1998; Jędrzyśiak, 2011; Sikorski, 2021), or identity-shaping potential for the local community (Oevermann et al., 2016; Walczak, 2016). An example of utilizing this potential in practice is the creation of the European Industrial Heritage Route (Kaczmarek, Przybyłka, 2010; Jędrzyśiak, 2011). However, in many cases, revitalization projects are unrelated to the former purpose of buildings and contribute to forgetting the history of a particular area (Walczak, 2016). Thus, the question arises of the extent to which protecting cultural heritage can also be a significant aspect of the process of revitalizing post-industrial buildings.

This issue is prominently present in Lower Silesia, where industrial traditions date back to the medieval era and were initially associated with the rapidly developing industries of mining and processing various mineral and rock resources, including quartz for the glass industry (Dziedzic, 1979; Wyrobisz, 1967). The industrialization in the centuries that followed not only affected cities but also numerous villages, a characteristic feature of the Sudeten region. However, industrial activities were subject to periodic fluctuations, leading to changes in the locations of plants or their decline due to the depletion or discovery of new sources of raw materials necessary for production. This was also a consequence of socio-economic transformations and wartime disturbances that, at various times, affected Lower Silesia (Barski, Zathej, 2018).

The glass manufacturing facilities in Lower Silesia were among the major glass production centers within present-day Poland both before World War II and later, although known glass production centers also existed in other regions of the country,

które prowadziły do zmian lokalizacji zakładów lub ich zaniku w nawiązaniu do wyczerpywania się lub odkrywania nowych miejsc występowania surowców niezbędnych do produkcji, a także jako efekt przemian społeczno-gospodarczych i działań wojennych, które w różnych okresach obejmowały Dolny Śląsk (Barski, Zathy, 2018). Zakłady, w których wytwarzano szkło na Dolnym Śląsku, były jednymi z ważniejszych ośrodków szklarskich w granicach obecnej Polski, zarówno w okresie przed II wojną światową, jak i później, choć znane ośrodki wyrobu szkła istnieją/istniały również w innych regionach kraju, m.in. na Mazowszu, Kujawach, Podkarpaciu, w Małopolsce czy w Lubuskiem, specjalizując się w różnych rodzajach asortymentu. Dolnośląski przemysł szklarski w latach 70. XX w. dostarczał ok. 85% krajowej produkcji wyrobów kryształowych, 90% szkła do oświetlenia, 95% szkła zbrojonego i 100% optycznego (Chrzanowska et al., 1974), a kryształowe produkty, m.in. z rejonu Gór Stołowych, były w latach 1950-1980 eksportowane do 30 krajów na czterech kontynentach (Jaworski et al., 1988). Ostatecznie jednak większość zakładów zakończyła swoją działalność pod koniec XX lub na początku XXI w.

Ze względu na stosunkowo niedawny zanik przemysłu szklarskiego na Dolnym Śląsku oraz nadal postępujące przemiany funkcjonalno-krajobrazowe dawnych terenów hut szkła, zagadnienie to nie zostało jeszcze szczegółowo rozpoznane w skali regionu i opisane w literaturze. Prezentowany artykuł podejmuje próbę wypełnienia tej luki, podnosząc jednocześnie kwestię rewitalizacji tych obszarów z uwzględnieniem potencjału poprzemysłowego dziedzictwa kulturowego. Głównymi celami pracy były: (1) identyfikacja i inwentaryzacja śladów dawnego przemysłu szklarskiego we współczesnym krajobrazie; (2) identyfikacja przemian funkcjonalno-krajobrazowych oraz zmian zagospodarowania przestrzennego terenów związanych dawniej z hutnictwem szkła oraz (3) krytyczna ewaluacja tych przemian wraz ze wskazaniem rekomendacji do przeprowadzenia rewitalizacji. W pracy przyjęto hipotezę, że upadek szklarstwa doprowadził do degradacji przestrzeni na tych terenach. Jako obszar badań wybrano ziemię kłodzką, stanowiącą jeden z trzech głównych regionów na Dolnym Śląsku, gdzie koncentrował się przemysł szklarski – obok Gór Izerskich i zachodniej części województwa dolnośląskiego (Biszkont, 2005; Chrzanowska et al., 1974).

including the Mazovia, Kuyavia, Subcarpathia, Lesser Poland, and Lubuskie regions, which specialized in various types of products. In the 1970s, the Lower Silesian glass industry accounted for approximately 85% of the nation's crystal production, 90% of lighting glass, 95% of tempered glass, and 100% of optical glass (Chrzanowska et al., 1974). Crystal products, including those from the Stołowe Mountains, were exported to 30 countries on four continents between 1950 and 1980 (Jaworski et al., 1988). However, the majority of these glassworks eventually ceased operations at the end of the 20th or the beginning of the 21st century.

Due to the relatively recent decline of the glass industry in Lower Silesia and ongoing functional-landscape transformations of former glassworks areas, this issue has not been thoroughly explored on a regional scale and described in the literature. This article attempts to address this gap, while raising the issue of revitalizing these areas, considering the potential of post-industrial cultural heritage. The main objectives of the study are: (1) to identify and conduct an inventory of the traces of the former glass industry in the contemporary landscape; (2) to identify functional-landscape transformations and changes in spatial planning of areas formerly associated with glassworks; and (3) to critically evaluate these changes, along with providing recommendations for revitalization. The hypothesis adopted in the study posits that the decline of the glass industry led to the degradation of spaces in these areas. The research focused on the Kłodzko region, one of the three main areas in Lower Silesia where the glass industry was concentrated, along with the Jizera Mountains and the western part of the Lower Silesian Voivodeship (Biszkont, 2005; Chrzanowska et al., 1974).

MATERIALS AND METHODS

The methodological foundations of the study include a literature review, a detailed review of archival materials, including reports from archaeological research, a comparative analysis of historical cartographic and iconographic materials with contemporary ones, and an analysis of current planning documents (Studies on spatial development conditions and directions of municipalities, as well as Local Spatial Development Plans). Additionally, direct field observations and an inventory

MATERIAŁ I METODY

Podstawą metodologiczną pracy było studium literatury przedmiotu, kwerendy materiałów archiwalnych, w tym raportów z badań archeologicznych, analiza porównawcza historycznych materiałów kartograficznych i ikonograficznych ze współczesnymi, analiza aktualnych dokumentów planistycznych (Studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego), a także inwentaryzacja śladów hutnictwa szkła przeprowadzone na wybranych obszarach. Krytyczna ewaluacja zidentyfikowanych przemian funkcjonalno-krajobrazowych oparta została na zestawieniu i porównaniu ze sobą wszystkich zebranych danych, pochodzących z różnych źródeł i obserwacji terenowych. W odniesieniu do literatury przedmiotu, w tym źródeł niemieckich i czeskich (m.in. Czihak, 1891; Fechner, 1892; Fischer, 1930-1931; Fogger, 1936, 1952; Klante, 1934, 1935-36; Zrúbek, 1998) oraz materiałów archiwalnych, szczególnie cenne były zbiory biblioteki naukowej w Muzeum Ziemi Kłodzkiej, m.in. opracowanie pt. „Kwerenda topograficzna hut szkła – Kotlina Kłodzka”. Studium literatury było jednocześnie podstawą do wyznaczenia zasięgu obszaru inwentaryzacji terenowej. Pomocne w tym były również mapy topograficzne Messtischblatt 1:25 000 z końca XIX w. i początku XX w. Badania terenowe wraz z dokumentacją fotograficzną zostały przeprowadzone w okresie od jesieni 2018 r. do lata 2019 r. Stan współczesny został porównany ze zdjęciami archiwalnymi, pochodzącymi ze źródeł głównie internetowych, w szczególności dostępnych na portalu <https://polska-org.pl>. W przypadku starszych hut szkła, wzmiankowanych w materiałach historycznych, a których lokalizacja nie została szczegółowo określona, podjęto próbę ich identyfikacji na modelu terenu z danych Lidar, nie przyniosło to jednak pozytywnych rezultatów.

OBSZAR BADAŃ

Ze względu na dużą liczbę miejsc związanych z dawnym hutnictwem szkła na terenie Dolnego Śląska, w artykule zaprezentowano jeden z trzech głównych regionów koncentracji tej działalności przemysłowej – ziemię kłodzką. Teren tej historycznej krainy odpowiada w przybliżeniu obszarowi współczesnego powiatu kłodzkiego, położonego

of glassmaking traces were conducted in selected areas. The critical evaluation of identified functional-landscape transformations was based on the compilation and comparison of all data collected from various sources and field observations.

Regarding the literature review, including German and Czech sources (e.g., Czihak, 1891; Fechner, 1892; Fischer, 1930-1931; Fogger, 1936, 1952; Klante, 1934, 1935-36; Zrúbek, 1998), the scientific library collections at the Museum of the Kłodzko region were particularly valuable, including the compilation titled „Topographic Query of Glassworks – Kłodzko region.” The literature review served as the basis for determining the extent of the field inventory area. Topographic maps Messtischblatt 1:25,000 from the late 19th and early 20th centuries were also useful in this regard. Field research with photographic documentation was conducted from the fall of 2018 to the summer of 2019. Contemporary photographs were compared with archival images, mainly from online sources, particularly those available on the <https://polska-org.pl> portal. For older glassworks mentioned in historical materials but not precisely located, an attempt was made to identify them using Lidar data terrain models, although this did not yield positive results.

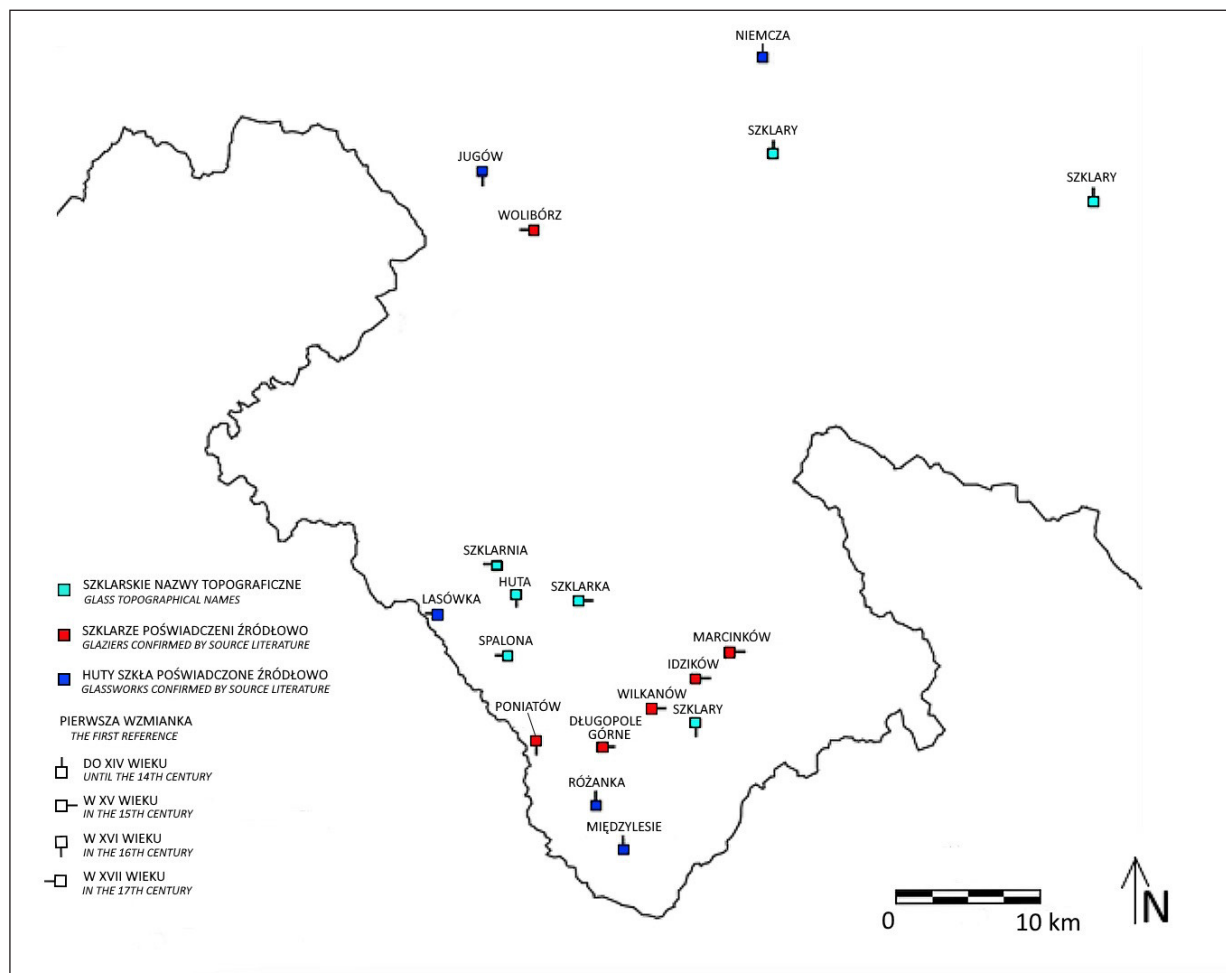
STUDY AREA

Due to the large number of sites associated with the former glass industry in Lower Silesia, the article focuses on one of the three main areas where this industrial activity was concentrated – the Kłodzko region. The area of this historical region approximately corresponds to the area of the present-day Kłodzko County, located in the Sudeten Mountains in the southern part of Lower Silesian Voivodeship. This region has experienced significant depopulation from the late 19th century to the present, which is linked to factors such as changes in state borders after World War II and population exchanges (Szymanowski, Latocha, 2021). In recent years, equally intense functional changes have occurred, which are associated with the gradual decline in the importance of agricultural and industrial activities (Sikorski et al., 2020; Sikorski, 2022). This process has also affected the glass industry.

The main phases of the emergence and development of glassmaking in the Kłodzko region occurred in the 13th and 14th centuries, the second half of

w Sudetach, w południowej części województwa dolnośląskiego. Region ten doświadczył w swojej historii bardzo silnej depopulacji (od końca XIX w. do czasów współczesnych), związanej m.in. ze zmianą granic państwowych po II wojnie światowej i wymianą ludności (Szymanowski, Latocha, 2021). Natomiast w ostatnich latach równie intensywne są zmiany funkcjonalne związane ze stopniowym spadkiem znaczenia działalności rolniczej i przemysłowej (Sikorski et al., 2020; Sikorski, 2022). Proces ten dotknął również przemysł szklarski. Główne fazy powstawania i rozwoju szklarstwa na ziemi kłodzkiej przypadły na XIII i XIV w., na drugą połowę XVIII w. oraz – wraz z postępującym uprzemysłowieniem produkcji – na drugą połowę wieku XIX i początek XX w. (Zrúbek, 1998; Herzig, Ruchniewicz, 2008). O długotrwałych tradycjach szklarskich na ziemi kłodzkiej świadczy fakt, że

the 18th century, and, with the advancing industrialization of production, in the second half of the 19th century and the early 20th century (Zrúbek, 1998; Herzig, Ruchniewicz, 2008). The enduring glassmaking traditions in the Kłodzko region are evidenced by the fact that out of 27 glass production sites operating in Lower Silesia from the 13th to the 17th centuries, 15 were located in the study area (Chrzanowska et al., 1974) (fig.1). At the beginning of the 21st century, there were still four glassworks operating in this area, but all are now closed. However, the noticeable increase in the importance of the tourist function in the Kłodzko Land over the past two decades (Szmytkie et al., 2022) creates significant potential for transforming post-industrial and mining areas into new tourist attractions (Sikorski, 2021).

Ryc. 1. Huty szkła na ziemi kłodzkiej w okresie XIII-XVII w. w podziale na okres powstania i źródło informacji. Źródło: opracowanie A. Baszak na podstawie Chrzanowska et al., 1974.

Fig.1. Glassworks in the Kłodzko Region in the period of the 13th-17th centuries, classified by the time of their creation and the source of information. Source: own work by A. Baszak based on Chrzanowska et al., 1974.

z 27 miejsc produkcji szkła, funkcjonujących na terenie Dolnego Śląska od XIII do XVII w., aż 15 znajdowało się w regionie kłodzkim (Chrzanowska et al., 1974) (ryc. 1). Na początku XXI w. działały na tym obszarze jeszcze cztery huty szkła, obecnie jednak wszystkie uległy likwidacji. Z kolei obserwowany w ostatnich dwóch dekadach wyraźny wzrost znaczenia funkcji turystycznej na ziemi kłodzkiej (Szmytkie et al., 2022) stwarza duży potencjał, aby tereny poprzemysłowe i pogórnice przekształcać w nowe atrakcje turystyczne (Sikorski, 2021).

WYNIKI BADAŃ

Inwentaryzacja hut szkła

W efekcie przeprowadzonej kwerendy literatury, archiwaliów oraz materiałów kartograficznych i badań terenowych została stworzona baza danych obejmująca wszystkie zidentyfikowane huty szkła na badanym obszarze (tab. 1). Dla wielu miejsc brakuje jednak bardziej szczegółowych informacji, zwłaszcza w odniesieniu do ich lokalizacji oraz ustalenia konkretnych dat założenia i zamknięcia poszczególnych zakładów szklarskich. Dotyczy to przede wszystkim hut najstarszych, funkcjonujących od XIV do XVII w. Dla tych miejsc niemożliwe było przeprowadzenie inwentaryzacji śladów po działalności szklarskiej – problem ten dotyczył 13 miejscowości (ryc. 2).

W obecnym zagospodarowaniu terenu lub na podstawie źródeł kartograficznych udało się zidentyfikować tylko osiem miejsc na ziemi kłodzkiej, gdzie niegdyś istniała działalność szklarska – w Batorowie, Szczytnej, Stroniu Śląskim, Wolibórze, Borku (obecnie część Szczytnej), Lasówce oraz dwa w Polanicy-Zdroju. Obecnie miejsca te pełnią zróżnicowane funkcje (tab. 1, ryc. 2). W Borku na części terenu dawnej huty rozwija się obecnie funkcja związana z mieszkalnictwem; także w Polanicy-Zdroju w miejscu wyburzonej huty powstała zabudowa mieszkaniowa, a działalność drugiej huty w tym mieście („Barbara”) jest aktualnie zawieszona, ale budynki pozostały. Pojedyncze budynki związane z dawnymi hutami zachowały się ponadto w Batorowie, Stroniu Śląskim i Szczytnej, choć większość została wyburzona lub ma postać ruin. Natomiast w Wolibórze i Lasówce obszary poprzemysłowe pełnią obecnie funkcję terenów zielonych i lasów. Szczegółowe wyniki inwentaryzacji tych miejsc przedstawiono poniżej.

RESULTS

Glassworks inventory

As a result of the literature review, archival queries, examination of cartographic materials, and field research, a database was created, encompassing all identified glassworks in the area being studied (tab. 1). The table provides a list of all localities where glassmaking is mentioned. However, for many places, more detailed information is lacking, especially regarding their location and specific dates of establishment and closure of individual glassworks. This is particularly true for the oldest glassworks, operating from the 14th to the 17th century. For these locations, it was impossible to conduct an inventory of traces of glassmaking activity, and this issue affected 13 localities (fig. 2).

Only eight locations in the Kłodzko region where glassmaking activities once existed have been identified based on the present development of the land or on cartographic sources. These locations are Batorów, Szczytna, Stronie Śląskie, Wolibórz, Borek (now part of Szczytna), Lasówka, and two in Polanica-Zdrój. Currently, these places serve diverse functions (tab. 1, fig. 2). In Borek, residential development is now expanding on part of the former glassworks site. Similarly, in Polanica-Zdrój, residential buildings have been constructed on the site of the demolished glassworks, and the activity of the second glassworks in the town („Barbara”) is currently suspended, but the buildings remain. Single buildings associated with the former glassworks have also survived in Batorów, Stronie Śląskie, and Szczytna, although most have been demolished or are in ruins. In Wolibórz and Lasówka, former industrial areas now serve as green spaces and forests. Detailed results of the inventory for these locations are presented below.

Tab. 1. Huty szkła na obszarze ziemi kłodzkiej

Tab. 1. Glassworks in the Kłodzko region

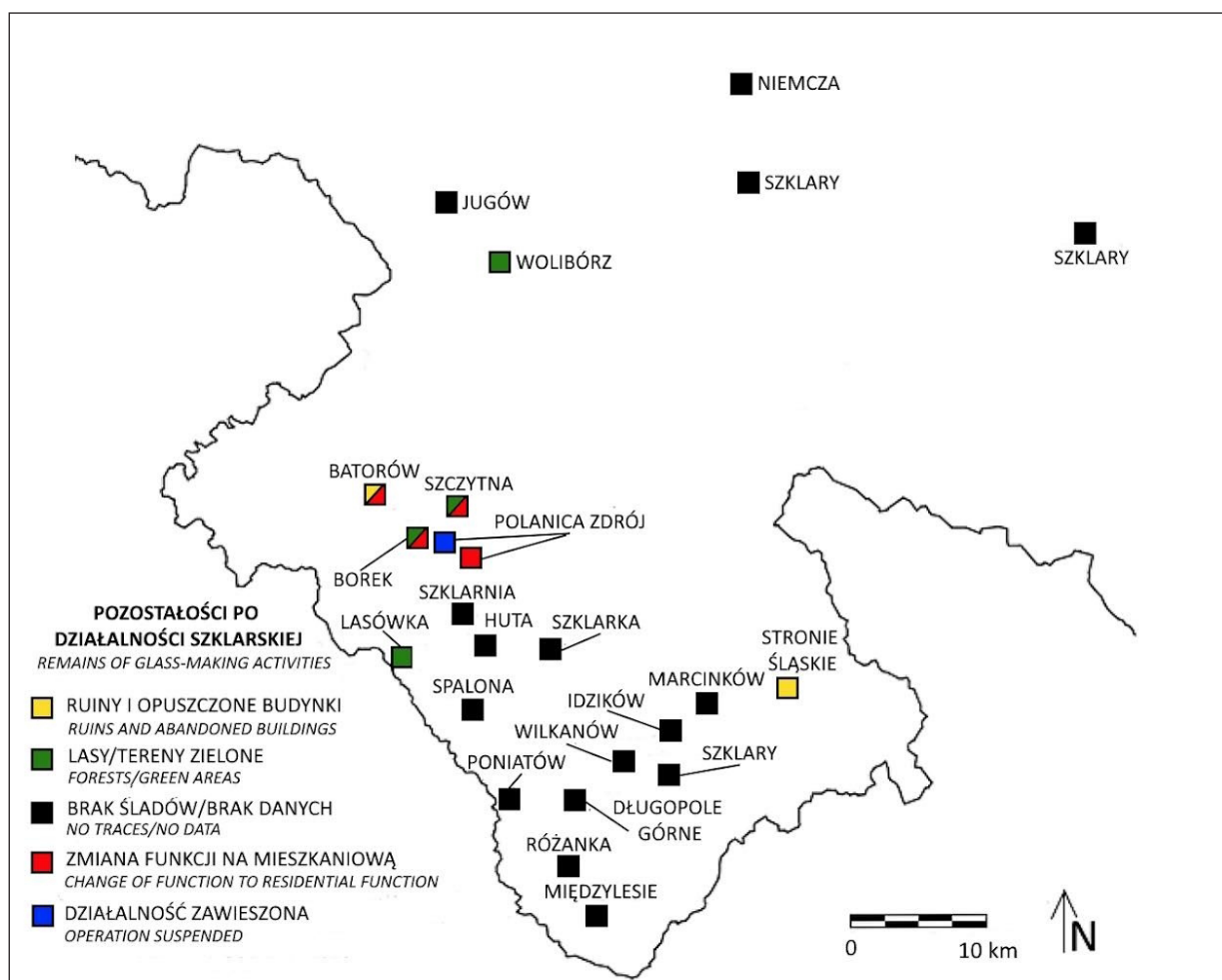
Nazwa Name	Data założenia Foundation Date	Główna produkcja Main Production	Obecna funkcja zagospodarowania Current Land Use	Czy istnieją ślady po działalności szklarskiej? Traces of Glassmaking Activity	Data zamknięcia Closure Date
Batorów	1770 r.	Szkło kryształowe <i>Crystal glass</i> (1890 r.)	Mieszkaniowa/ skład drewna/ nieużytek <i>Residential/ Wood storage/ Unused land</i>	Tak (ruiny budynków oraz dom zarządcy huty) <i>Yes (ruins and manager's house)</i>	Po 1945 r. (szlifiernia do 1998 r.) <i>After 1945 (glass grinding until 1998)</i>
Borek	1840 r.	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Tereny zielone/nie- użytki/zabudowa mieszkaniowa <i>Green areas/ Unused land/ Residential buildings</i>	Pozostałości elementów budowlanych (jednak nie wiadomo czy związane z hutą) <i>Remnants of building elements (uncertain if related to the glassworks)</i>	Po 1945 r. <i>After 1945</i>
Długopole Górne	XV w. <i>15th c.</i>	Zielone szkło „leśne” „Forest” green glass	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	XVI w. <i>16th c.</i>
Huta	XV w. <i>15th c.</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>
Idzików	XV w. <i>15th c.</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>
Jugów	1583	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	1810
Lasówka	1682	Szkło dmucha- ne, laboratoryj- ne, szkło kryształowe <i>Blown glass, laboratory glass, crystal glass</i>	Tereny zieleni/lasy/ nieużytki <i>Green areas/ Forests/ Unused land</i>	Tak (pozostałości elementów budowlanych i kruszonego szkła) <i>Yes (remnants of buildings and crushed glass)</i>	1953
Marcinków	XIV w. <i>14th c.</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>
Międzylesie	1358	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	XV w. <i>15th c.</i>
Polanica- Zdrój	1921	Baloniki do żarówek, szkło laboratoryjne, szkło tech- niczne, szkło stołowe <i>Bulbs, laboratory glass, technical glass, table glass</i>	Mieszkaniowa <i>Residential</i>	Pozostał mur, ogrodzenie oraz budynek dawnej portierni <i>Remains of a wall, fence, and the former porter's lodge</i>	2008

Polanica-Zdrój, „Barbara”	Poł. lat 50. XX w.; od 1974 r. – Huta Szkła Artystycznego <i>Mid-1950s; from 1974 – Artistic Glassworks</i>	Szklane butelki; od 1974 r. – wyroby z barwionego szkła o wybitnych walorach użytkowych i artystycznych <i>Glass bottles; from 1974 – products from colored glass with outstanding utility and artistic values</i>	Tereny obiektów przemysłowych, składów i magazynów <i>Post-industrial areas, warehouses and storage</i>	Zabudowania <i>Buildings</i>	2018
Poniatów	XIV w. <i>14th c.</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>
Różanka	XV w. <i>15th c.</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>
Spalona	XVII w. <i>17th c.</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>
Stronie Śląskie	1864	Szkoło kryształowe, laboratoryjne <i>Crystal glass, laboratory glass</i>	Nieużytek poprzemysłowy/ częściowo funkcja usługowa <i>Post-industrial unused land/ Partially service function</i>	Pozostało kilka budynków, w tym czynny sklep sprzedający wyroby huty <i>Several buildings, including a shop selling glass products</i>	2018
Szczytna	1827	Szkoło kryształowe <i>Crystal glass</i>	Mieszkaniowa/ nieużytek poprzemysłowy <i>Residential/ Post-industrial unused land</i>	Pozostał jeden budynek, który pełni funkcję mieszkaniową; w centrum obszaru znajduje się komin przemysłowy <i>One building remaining, serving as residential; Industrial chimney in the center of the area</i>	2014
Szklarka	1418	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Zniszczona podczas wojen husyckich XV w. <i>Destroyed during the Hussite Wars in the 15th century</i>
Szklarnia	XV w. <i>15th c.</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Zniszczona podczas wojny trzydziestoletniej XVII w. <i>Destroyed during the Thirty Years' War in the 17th century</i>

Szklary	XVII w. 17th c.	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>
Wilkanów	XV w. 15th c.	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>
Wolibórz	1660	Brak danych <i>Data unavailable</i>	Lasy <i>Forests</i>	Brak pozostałości <i>No remains</i>	Brak danych <i>Data unavailable</i>

Źródło: opracowanie A. Baszak na podstawie kwerendy literatury oraz badań terenowych

Source: own study by A. Baszak based on a literature review and field surveys. „Data unavailable” means that specific information is not provided in the available sources.

Ryc. 2. Lokalizacja obszarów dawnego szklarstwa na ziemi kłodzkiej i ich współczesne funkcje.

Źródło: opracowanie własne A. Baszak.

Fig. 2. Location of the former glass-making areas in the Kłodzko region and their contemporary functions.

Source: own study by A. Baszak.

Batorów

Huta szkła, założona w 1770 r., miała rolę osadotwórczą, ponieważ cała wieś powstała dzięki lokalizacji tego zakładu. Również w jej sąsiedztwie rozwinęły się później kolejne osady pomocnicze dla przemysłu szklarskiego, m.in. Batorówek, w którym pracowali drwale i kurzacy, wytwarzający węgiel drzewny i potaż, stanowiący ważny składnik przy produkcji szkła (Bernatzky, 1988). Huta w Batorowie w I połowie XIX w. była – obok huty w Szklarskiej Porębie – jedną z większych na Śląsku. Słynęła z produkcji białego szkła kryształowego oraz szkła lustrzanego, a jej wyroby były eksportowane do wielu krajów europejskich (Herzig, Ruchniewicz, 2008; Zrúbek, 1998). Stała się również popularną atrakcją turystyczną (Brygier, Dudziak, 2010).

Batorów

The glassworks, founded in 1770, played a pivotal role in the settlement development, as the entire village emerged due to the establishment of this facility. In its vicinity, additional settlements developed later to support the glass industry, including Batorówek, where lumberjacks and „kurzacy” (burners) worked, producing charcoal and potash, essential components in glass production (Bernatzky, 1988). In the first half of the 19th century, the Batorów glassworks was one of the largest in Silesia, along with the glassworks in Szklarska Poręba. It was renowned for producing white crystal glass and mirror glass, with its products exported to many European countries (Herzig, Ruchniewicz, 2008; Zrúbek, 1998). The facility also became a popular tourist attraction (Brygier, Dudziak, 2010).

Ryc. 3. Dawna huta w Batorowie. A, B – pozostałości budynków, na ich terenie widoczny skład drewna, C – zdjęcie lotnicze ukazujące teren wokół huty, D – dom zarządcy huty w Batorowie.

Źródło: A, B – fot. A. Baszak, 2018 r., C – fot. M. Stanisławczyk, 2019 r., D – fot. A. Latocha, 2017 r.

Fig. 3. Former glassworks in Batorów. A, B – remains of buildings, there is a timber yard within them nowadays, C – aerial photo showing the area around the glasswork, D – house of the former glasswork manager in Batorów.

Source: A, B – photo: A. Baszak, 2018, C – photo: M. Stanisławczyk, 2019, D – photo: A. Latocha, 2017.

W 1945 r. nastąpiło połączenie okolicznych hut i szlifierni w jedną firmę – „Huta Sudety” w Szczytnej. Stopniowo wytwarzanie szkła w Batorowie zaczęło zanikać – hutę szkła zamknięto, a szlifiernia funkcjonowała jeszcze do lat 90. XX w. jako filia huty szkła w Szczytnej. Współcześnie, największy budynek, który pozostał, nie ma dachu, a w środku rozwija się dzika roślinność (ryc. 3A). Część działki została przeznaczona na funkcję mieszkaniową, a część terenu zajmuje obecnie tartak (ryc. 3B, C). Najlepiej zachował się dawny dom zarządcy huty (ryc.3D).

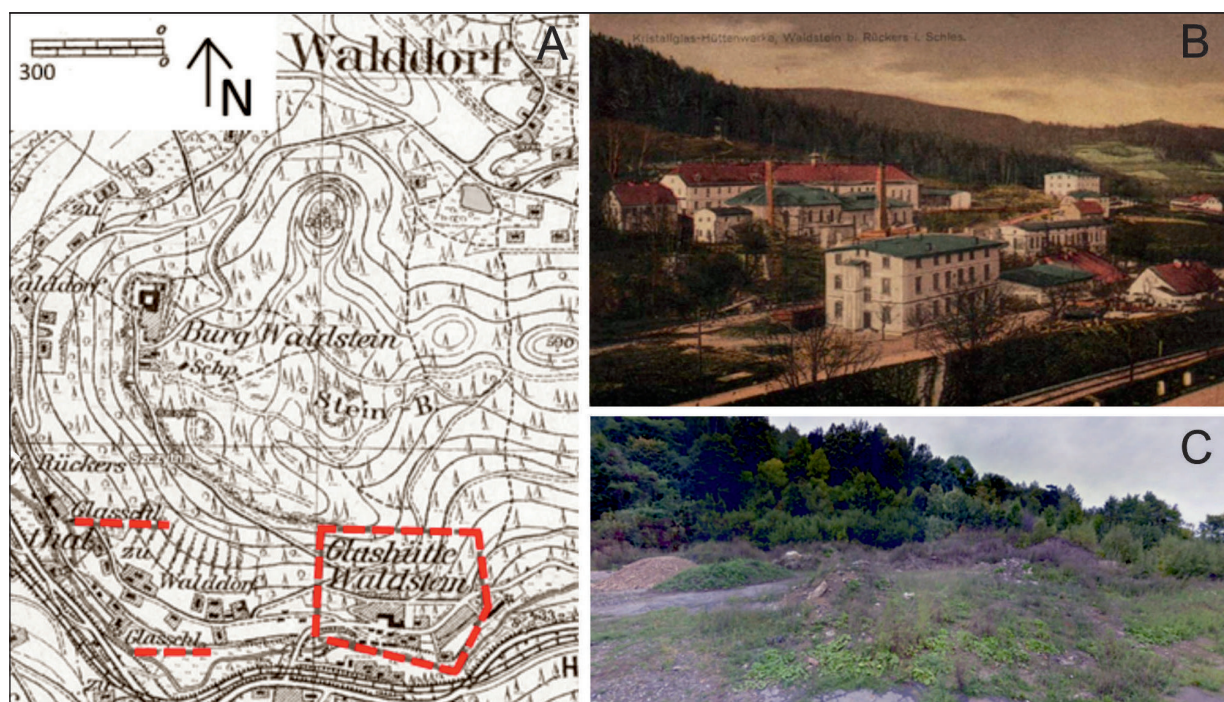
Borek

Borek był osobną wsią do 1945 r., a obecnie jest częścią miasta Szczytna. Miejscowość powstała w związku z rozwojem działalności huty szkła założonej w 1840 r. (Laska, Kowalcze, 2009). Fabryka upadła w 1930 r. w efekcie kryzysu ekonomicznego (Güttler, 1995). Według materiałów historycznych, zakład zajmował dużą powierzchnię (ryc. 4A, B). Obecnie na obszarze, gdzie znajdował się zakład

In 1945, the neighboring glassworks and glass grinding plant merged into one company, „Huta Sudety” in Szczytna. The glass production in Batorów gradually declined – the glassworks were closed, and the glass grinding operated until the 1990s as a branch of the glassworks in Szczytna. Today, the largest remaining building lacks a roof, with wild vegetation growing inside (fig. 3A). Part of the land has been designated for residential purposes, and a sawmill now occupies some of the area (fig. 3B, C). The former manager’s house of the glassworks is the best-preserved building (fig. 3D).

Borek

Until 1945, Borek was a separate village and is now part of the town of Szczytna. The locality originated with the development of a glassworks founded in 1840 (Laska, Kowalcze, 2009). The factory ceased its operations in 1930 due to economic crises (Güttler, 1995). According to the historical documents, the facility occupied a significant area (fig. 4A, B). Presently, there are no remains on the

Ryc. 4. Dawna huta szkła w miejscowości Borek (Szczytna). A – lokalizacja huty na mapie topograficznej Messtischblatt 1:25 000, B – huta szkła kryształowego w Borku w 1920 r., C – to samo miejsce współcześnie.

Źródło: A – mapa topograficzna Messtichblatt 1:25 000, B – https://polska-org.pl/foto/3311/Huta_Szkla_Waldstein_dawna_Szczytna_3311769.jpg, data dostępu: 19.03.2019 r., C – fot. A. Baszak, 2019 r.

Fig. 4. Former glassworks in Borek (Szczytna). A – location of the glassworks on the Messtischblatt topographic map 1: 25,000, B – crystal glassworks in Borek in 1920, C – the same place today.

Source: A – topographic map Messtischblatt 1: 25,000, B – https://polska-org.pl/foto/3311/Huta_Szkla_Waldstein_dawna_Szczytna_3311769.jpg (date of access: 19/03/2019), C – photo: A. Baszak, 2019

szklarski, nie ma pozostałości, które wskazywałyby na lokalizację huty. Na terenie można znaleźć cegły i materiały budowlane, ale trudno określić, czy są to pozostałości fundamentów czy też elementy po budowach, które powstają w bliskiej odległości od tego obszaru. Większości powierzchni, gdzie niegdyś znajdował się zakład, stanowią aktualnie nieuporządkowane tereny zielone (ryc. 4C), a na części rozwija się nowa zabudowa mieszkaniowa.

Lasówka

Wieś Lasówka powstała w drugiej połowie XVI w., a od połowy XVII w. działała w niej huta szkła (Klante, 1934; Laska, Kowalcze, 2009). Była to jedna z ważniejszych hut na ziemi kłodzkiej, z której wyroby wysyłano na eksport do różnych państw w Europie (ryc. 5A). Zakład działał do połowy XX w. i w 1953 r. został rozebrany (ryc. 5B, C, D). Nie zachowały się po nim żadne większe pozostałości, oprócz zauważalnych w terenie podmurówek (ryc. 5F) i pokruszonego szkła. Kapliczka widoczna bliżej miejscowości (ryc. 5B) obecnie stoi na środku łąki, jednak kiedyś znajdowała się obok głównej drogi wiejskiej prowadzącej do huty szkła (ryc. 5E). Większość terenu obecnie jest zarośnięta i stanowi nieużytek.

Polanica-Zdrój

Zakłady szklarskie w Polanicy-Zdroju wybudowano w 1921 r. Rozwój huty w znacznym stopniu przyczynił się do rozwoju infrastruktury miejskiej, powstały nowe mieszkania, szkoła, a nawet linia gazownicza (Fogger, 1952). Po II wojnie światowej zakład przekształcił się w Hutę Szkła Gospodarczego „Polanica”, a w 1961 r. został włączony do Huty Szkła „Sudety” w Szczytnej jako jego filia (Laska, Kowalcze, 2009). W skład HSG „Sudety” weszła również druga huta szkła w Polanicy-Zdroju, która powstała w 1945 r. Funkcjonowała początkowo jako Zakład Szkła Technicznego i Laboratoryjnego, a następnie Zakład Szkła Stołowego. Miejsce to zostało zamknięte w 1991 r., a wyburzone w 2008 r. (Mejer, 1985) (ryc. 6A, B, C). W miejscu huty powstało osiedle mieszkaniowe z zabudową wielorodzinną (ryc. 6D, E). Mur otaczający dawną hutę został zachowany (jest wpisany do ewidencji zabytków) i wkomponowany w nowe budynki. Zachował się również budynek dawnej portierni przy hucie, który obecnie pełni funkcję usługową (ryc. 6D).

site of the glassworks indicating its location. Bricks and building materials can be found in the area, but it is challenging to determine whether these are remnants of foundations or elements from constructions developed in close proximity to this area. The majority of the space once occupied by the glassworks is now an untended green area (fig. 4C), and new residential construction is emerging in some parts.

Lasówka

The village of Lasówka was established in the second half of the 16th century, and from the mid-17th century, it housed a glassworks (Klante, 1934; Laska, Kowalcze, 2009). It was one of the significant glassworks in the Kłodzko region, exporting its products to various European countries (fig. 5A). The facility operated until the mid-20th century and was dismantled in 1953 (fig. 5B, C, D). No significant remnants remain, except for noticeable foundations in the terrain (fig. 5F) and scattered glass fragments. A shrine visible closer to the village (fig. 5B) currently stands in the middle of a meadow, but it used to be located next to the main village road leading to the glassworks (fig. 5E). Most of the area is currently overgrown and serves no specific purpose.

Polanica-Zdrój

The glassworks in Polanica-Zdrój was established in 1921, contributing significantly to the development of the urban infrastructure. New housing, a school, and even a gas pipeline were established due to the growth of the glassworks (Fogger, 1952). After World War II, the facility was transformed into the “Polanica” Glassworks, and in 1961, it became a branch of the “Sudety” Glassworks in Szczytna (Laska, Kowalcze, 2009). The second glassworks in Polanica-Zdrój, established in 1945, initially operated as a Technical and Laboratory Glass Plant, later becoming a Table Glass Plant. This facility was closed in 1991 and demolished in 2008 (Mejer, 1985) (fig. 6A, B, C). In its place, a residential complex with multi-family buildings was constructed (fig. 6D, E). The surrounding wall of the former glassworks was preserved (listed in the monument register) and integrated into the new buildings. The former gatekeeper’s building at the glassworks also survived and now serves a service function (fig. 6D).

Ryc. 5. Huta szkła w Lasówce. A – huta w 1906 r., B – miejsce, w którym niegdyś istniała huta; po prawej stronie widoczna pozostałość kapliczki, C – zdjęcie satelitarne przedstawiające budynki huty szkła tuż przed rozbiórką w 1953 r., D – zdjęcie satelitarne z 2008 r. ukazujące miejsce, gdzie istniała kiedyś huta szkła, E – lokalizacja zakładu szklarskiego w Lasówce (skrót: Fbr. oznacza Fabrik – fabrykę/zakład przemysłowy), F – pozostałości zabudowy na terenie dawnej huty szkła

Źródło: A – https://polska-org.pl/foto/4255/Huta_szkla_i_szlifiernia_krysztalow_dawna_Lasowka_4255632.jpg, data dostępu: 08.03.2019 r., B – fot. A. Baszak, 2018 r., C – <https://kontaminace.cenia.cz/>, data dostępu: 11.02.2019 r., D – <https://kontaminace.cenia.cz/>, data dostępu: 11.02.2019 r., E – <http://mapy.amzp.pl/tk25.cgi?41,60,50,73>, data dostępu: 05.09.2019 r., F – fot. A. Baszak, 2018 r.

Fig. 5. Glassworks in Lasówka. A – glassworks in 1906, B – a place where a glass factory once existed; on the right side there are the remains of a shrine, C – satellite image of the glassworks buildings just before demolition in 1953, D – a satellite image from 2008 showing the place where a glass factory once existed, E – location of the glass factory in Lasówka (abbreviation: Fbr. stands for Fabrik – factory), F – the remains of buildings on the site of the former glassworks

Source: A – https://polska-org.pl/foto/4255/Huta_szkla_i_szlifiernia_krysztalow_dawna_Lasowka_4255632.jpg, access date: 08/03/2019, B – photo: A. Baszak, 2018, C – <https://kontaminace.oszenia.cz/>, access date: 11/02/2019, D – <https://kontaminace.oszenia.cz/>, access date: 11/02/2019, E – <http://mapy.amzp.pl/tk25.cgi?41,60,50,73>, access date: 5/09/2019, F – photo: A. Baszak, 2018.

Ryc. 6. Przemiany terenu dawnej huty szkła w Polanicy-Zdroju. A – opuszczone zabudowania huty szkła w 2006 r., B – pozostałości po wyburzeniu huty, C – mur i portiernia pozostałe po wyburzeniu huty w 2008 r., przed wybudowaniem osiedla, D – mur i portiernia pozostałe po wyburzeniu huty, za nimi nowo powstałe osiedle, E – osiedle mieszkaniowe powstałe w miejscu, gdzie dawniej funkcjonowała huta szkła.

Źródło: A – <https://polska-org.pl/4368660,foto.html?idEntity=532118>, data dostępu: 12.02.2019 r., B – <https://polska-org.pl/729286,foto.html>, data dostępu: 10.02.2019 r., C – <https://polska-org.pl/729289,foto.html?idEntity=532118>, data dostępu: 05.08.2019 r., D – <https://polska-org.pl/7d2928f,foto.html?idEntity=42>, data dostępu: 05.08.2019 r., E – oprac. własne na podstawie <https://geoportal.dolnyslask.pl/cat/mapa?q=orto>, data dostępu: 05.08.2019 r.

Fig. 6. Transformation of the area of the former glassworks in Polanica-Zdrój. A – abandoned buildings of the glassworks in 2006, B – remains after the demolition of the glassworks, C – the wall and concierge's lodge left after the demolition of the glassworks in 2008, before the construction of the housing estate, D – the wall and concierge's lodge left after the demolition of the glassworks, behind them the newly built housing estate, E – a housing estate built on the site of the former glass factory.

Source: A – <https://polska-org.pl/4368660,foto.html?idEntity=532118>, access date: 12/02/2019, B – <https://polska-org.pl/729286,foto.html>, access date: 10/02/2019, C – <https://polska-org.pl/729289,foto.html?idEntity=532118>, access date: 05/08/2019, D – <https://polska-org.pl/7d2928f,foto.html?idEntity=42>, access date: 05/08/2019, E – own elaboration based on <https://geoportal.dolnyslask.pl/cat/mapa?q=orto>, access date: 05/08/2019.

W 1974 r. w Polanicy-Zdroju powstał również Zakład Szkła Artystycznego „Barbara” (ryc. 7) (wchodził w skład huty „Sudety”). Miejsce to działało jako placówka naukowo-badawcza na potrzeby szklarstwa (Banaś, 1982). Możliwe było również zwiedzanie i obserwacja procesu produkcji szkła. Jednak od 2018 r. działalność zakładu jest zawieszona.

In 1974, the “Barbara” Artistic Glass Plant was established in Polanica-Zdrój (fig. 7), part of the “Sudety” glassworks. This facility served as a scientific research center for glassmaking (Banaś, 1982). Visitors could explore and observe the glass production process. However, since 2018, the operation of the plant has been suspended.

Ryc. 7. Budynek dawnej Huty Szkła Artystycznego „Barbara” w Polanicy-Zdroju. Źródło: fot. A. Baszak, 2018 r.

Fig. 7. The building of the former “Barbara” Artistic Glassworks in Polanica-Zdrój. Source: photo by A. Baszak, 2018

Stronie Śląskie

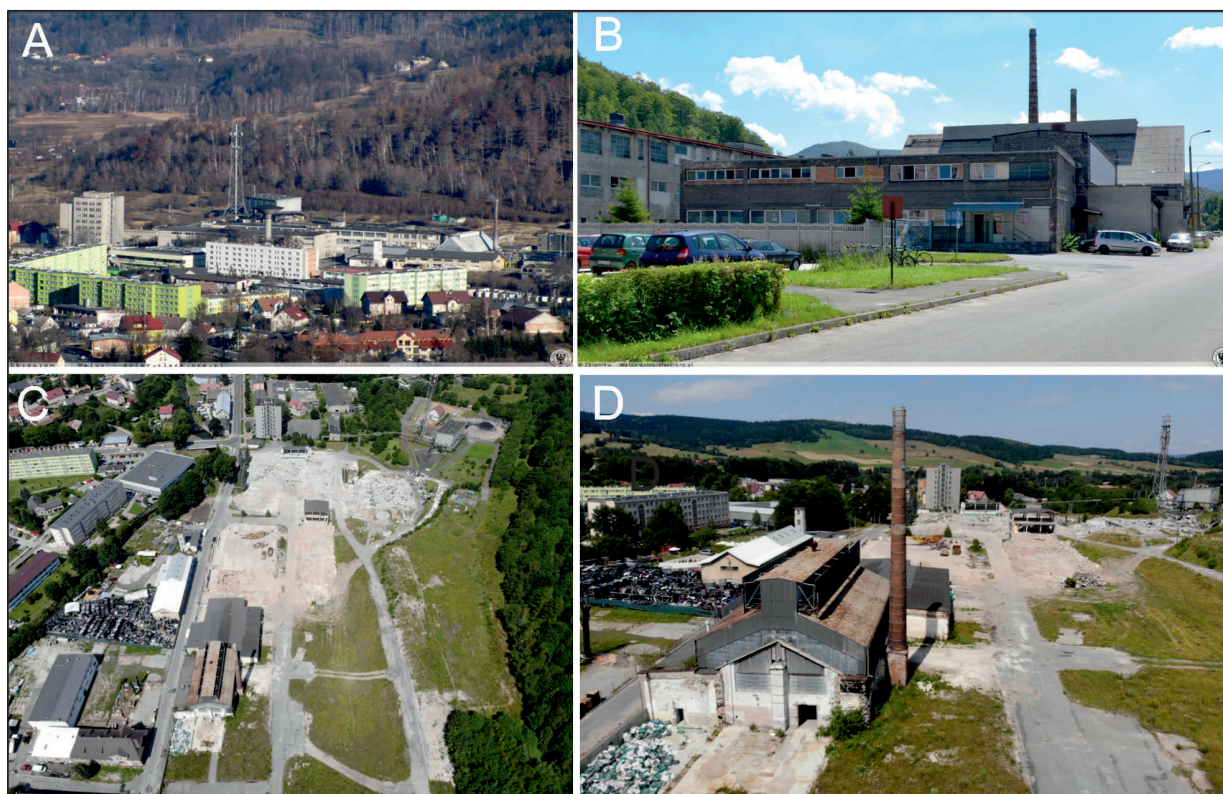
Huta szkła kryształowego w Stroniu Śląskim została założona w 1864 r. W połowie lat 20. XX w. zatrudniała ok. 1000 osób i posiadała dwie filie: w Goszowie i Stójkowie (Fogger, 1952). Po II wojnie światowej, dzięki dobremu funkcjonowaniu zakładu, miejscowość Stronie Śląskie otrzymała prawa miejskie. W latach 70. XX w. huta była jednym z większych eksporterów szkła kryształowego z Polski (Ratajczyk, 1984). Ostatecznie jednak

Stronie Śląskie

The Stronie Śląskie Crystal Glassworks, founded in 1864, played a significant role in the local community. In the mid-1920s, it employed around 1000 people and had two branches in Goszów and Stójków (Fogger, 1952). In the post-World War II period, the glassworks contributed to the town receiving city rights due to its successful operation. In the 1970s, the glassworks was one of the major exporters of crystal glass from Poland (Ratajczyk, 1984).

zakończyła swoją działalność pod koniec 2018 r. (ryc. 8A, B). Większość budynków huty rozebrano lub wyburzono (ryc. 8C, D), pozostał tylko jeden budynek najstarszej hali produkcyjnej oraz biurowiec, gdzie nadal działa sklep firmowy, wyprzedający produkty zamkniętej fabryki. Część budynków w sąsiedztwie, należących dawniej do huty, już wcześniej przekształcono na inne funkcje (m.in. przychodnia lekarska).

However, it ultimately ceased operations at the end of 2018 (fig. 8A, B). Most of the glassworks' buildings were dismantled or demolished (fig. 8 C, D), leaving only one building from the oldest production hall and an office building. The latter still houses the company store, selling products from the closed factory. Some adjacent buildings, formerly belonging to the glassworks, had previously been converted to different functions, such as a medical clinic.

Ryc. 8. Huta szkła w Stroniu Śląskim. A – huta widziana z Krzyżnika w lipcu 2017 r., B – huta w lipcu 2017 r., C – widok z góry na miejsce, gdzie do niedawna znajdowała się huta szkła, D – ostatni budynek pozostały po hucie.

Źródło: A – <https://polska-org.pl/961955,foto.html?idEntity=554608>, data dostępu:18.03.2019 r., B – <https://polska-org.pl/6751089,foto.html?idEntity=554608>, data dostępu:18.03.2019 r., C – fot. M. Stanisławczyk, 2019 r., D – fot. M. Stanisławczyk, data: 21.07.2019 r.

Fig. 8. The glassworks in Stronie Śląskie. A – the glassworks seen from Krzyżnik in July 2017, B – glassworks in July 2017, C – a view from above on the former place of the glass factory, D – the last building remaining from the glass factory.

Source: A – <https://polska-org.pl/961955,foto.html?idEntity=554608>, access date: 18/03/2019, B – <https://polska-org.pl/6751089,foto.html?idEntity=554608>, access date: 18/03/2019, C – photo: M.Stanisławczyk, 2019, D – photo: M.Stanisławczyk, date: July 21, 2019.

Szczytna

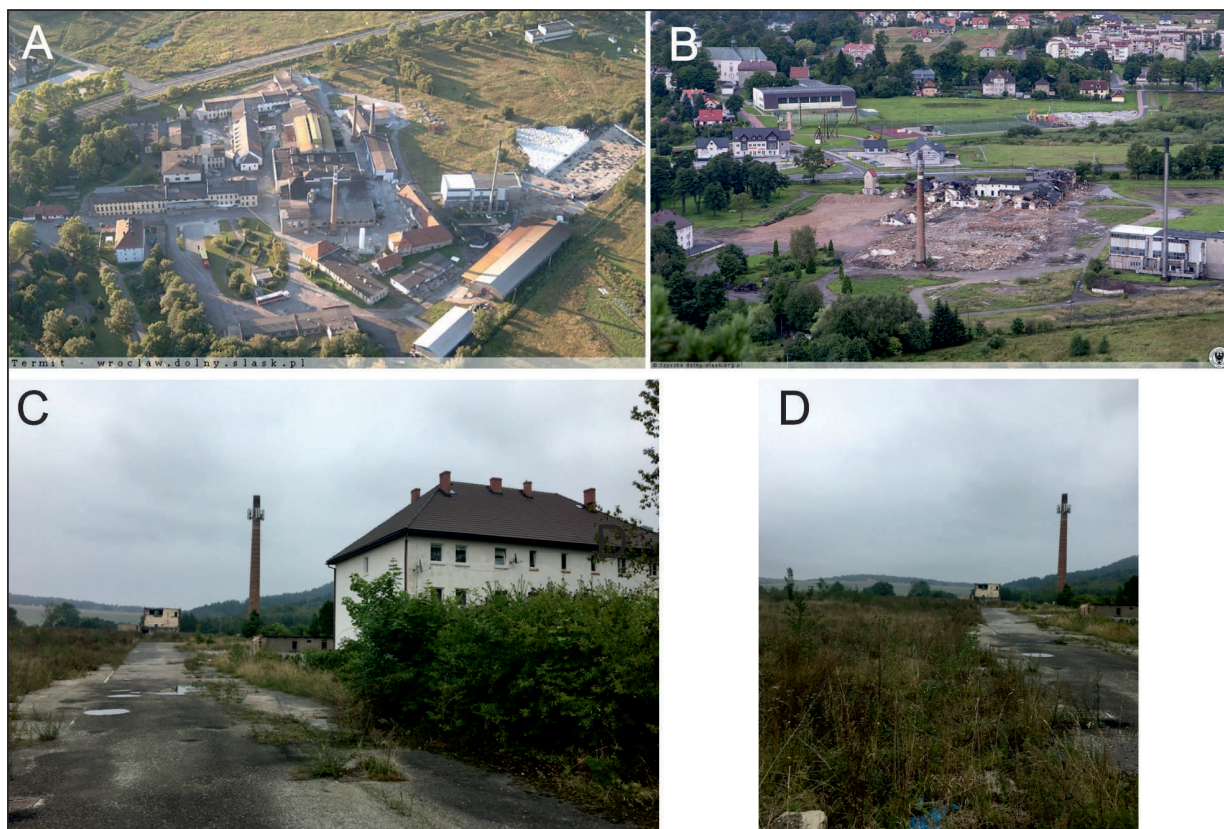
Pierwsza huta szkła w Szczytnej powstała w XVII w. (Chrzanowska et al., 1974). Dynamiczny rozwój szklarstwa wpłynął na znaczny rozwój miejscowości i powstanie nowych kolonii: Borowina, Borek i Piekielna Góra (Kościk, 1989). W 1890 r. w Szczytnej wybudowano nową hutę szkła kryształowego, jedną z najbardziej nowoczesnych w Prusach

Szczytna

The origins of glassmaking in Szczytna date back to the 17th century, with the establishment of the first glassworks (Chrzanowska et al., 1974). The dynamic growth of the glass industry contributed significantly to the development of the town, giving rise to new colonies such as Borowina, Borek, and Piekielna Góra (Kościk, 1989). In 1890, a new crystal

(Jaworski et al., 1988). Po II wojnie światowej (1950 r.) nastąpiło połączenie hut i szlifierni (z zakładem w Batorowie), powstało przedsiębiorstwo o nazwie Huta Szkła Gospodarczego „Sudety”, którego siedzibą była Szczytna (Laska, Kowalcze, 2009) (ryc. 9A). W Szczytniej produkowano szkło wysokiej jakości, w tym wiele produktów na eksport (Brygier, Dudziak, 2010). Prosperująca produkcja i rozwój gospodarczy pozwoliły Szczytniej uzyskać w 1973 r. prawa miejskie, włączając do niej przy okazji okoliczne „szklarskie” wsie, w których znajdowały się mniejsze zakłady obróbki i zdobienia szkła; obecnie stanowią one jej dzielnice. Jednak w 2014 r. ogłoszono zamknięcie zakładu i rozpoczęto wyburzanie budynków (ryc. 9B).

glassworks was built in Szczytna, considered one of the most modern in Prussia at the time (Jaworski et al., 1988). After World War II (1950), the glassworks and glass grinding plant (from the Batorów facility) merged to form the enterprise named “Huta Szkła Gospodarczego Sudety,” headquartered in Szczytna (Laska, Kowalcze, 2009) (fig. 9A). Szczytna produced high-quality glass, including many export items (Brygier, Dudziak, 2010). The thriving production and economic development led Szczytna to obtain city rights in 1973, incorporating nearby “glassworker” villages, which housed smaller glass processing and decorating facilities, into its districts. However, in 2014, the closure of the plant was announced, and the demolition of buildings commenced (fig. 9B).

Ryc. 9. Przemiany terenu dawnej huty szkła „Sudety” w Szczytniej. A – widok z góry na zakład w 2005 r., B – huta szkła w trakcie rozbiórki, C, D – pozostałości po hucie.

Źródło: A – <https://polska-org.pl/657234.foto.html?idEntity=510427>, data dostępu: 12.03.2019 r., B – https://polskaorg.pl/foto/4874/Huta_Szkla_Krysztalowego_Sudety_nieistniejaca_ul_Lesna_Szczytna_4874935.jpg, data dostępu: 10.03.2019 r., C, D – fot. A. Baszak, 2018 r.

Fig. 9. Transformation of the area of the former glassworks in Szczytna. A – view from above on the glassworks in 2005, B – glassworks during the demolition, C, D – remains of the glassworks.

Source: A – <https://polska-org.pl/657234.foto.html?idEntity=510427>, access date: 12/03/2019, B – https://polskaorg.pl/foto/4874/Huta_Szkla_Krysztalowego_Sudety_nieistniejaca_ul_Lesna_Szczytna_4874935.jpg, access date: 10/03/2019, C, D – photo: A. Baszak, 2018.

Po zabudowaniach zakładu pozostał jedynie komin oraz budynek administracyjny, który został przekształcony na cele mieszkaniowe (ryc. 9C, D). Większość terenu nieistniejącego zakładu stanowi obecnie nieużytek przemysłowy.

Obszary dawnego hutnictwa szkła w świetle dokumentów planistycznych

Analiza dokumentów planistycznych dla obszarów, gdzie jeszcze do niedawna działały zakłady przemysłu szklarskiego, wykazała, że w zdecydowanej większości przewidzianym dla nich nowym przeznaczeniem jest funkcja mieszkaniowa i usługowa (tab. 2). Mimo pojawiających się pewnych niespójności pomiędzy zapisami Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego odnośnie do dominującej funkcji (w przypadku Szczytnej) lub rozbieżności w wytycznych, m.in. co do wysokości zabudowy i powierzchni biologicznie czynnej, a także niekiedy bardzo ogólnikowych ustaleń odnośnie do zagospodarowania danego terenu, istotne jest, że nie jest dla nich przewidziana dalsza funkcja przemysłowa. Wyjątek stanowi Stronie Śląskie, gdzie na terenie dawnej huty przewidziano dominację funkcji gospodarczo-przemysłowych, usługowych, naprawczych oraz baz, składów i magazynów. Ponadto tereny dawnych hut w Szczytnej i Stroniu Śląskim znajdują się w obrębie strefy B ochrony konserwatorskiej, a w Lasówce – strefy K (ochrony krajobrazu). Zapisy te są jednak słabo przestrzegane, czego dowodem jest wyburzenie większości budynków na terenie dawnej huty w Stroniu Śląskim, mimo że w MPZP wpisane były jako obiekty zabytkowe. Zgoda konserwatora zabytków miała wynikać ze złego stanu technicznego budynków (inf. ustna od jednej z dawnych pracownic huty).

DYSKUSJA

Rozwój hutnictwa szkła na ziemi kłodzkiej przyczynił się do znaczących przekształceń funkcjonalno-krajobrazowych, zarówno w sposób bezpośredni (nowa zabudowa i infrastruktura), jak i pośredni (eksploatacja lasów i surowców kwarcowych). W niektórych przypadkach założenie huty oraz związanych z nią zakładów pomocniczych (szlifiernie, grawernie, malowanie i zlocenie szkła) miało również znaczenie osadotwórcze (m.in. Batorów, Batorówek)

Only the chimney and the administrative building, repurposed for residential use, remain from the former plant (fig. 9C, D). Most of the area that once housed the facility is now industrial wasteland.

Areas of former glass industry in light of planning documents

An analysis of planning documents for areas where glass industry plants operated until recently reveals that the predominant new purpose designated for them is residential and service functions (tab. 2). Despite some inconsistencies between the provisions of the documents: "Study of Conditions and Directions of Spatial Development of the Municipality" and the "Local Spatial Development Plan" regarding the dominant function (especially in the case of Szczytna) or discrepancies in guidelines, such as building height and biologically active surface area, and sometimes very general determinations regarding the development of a given area, it is crucial that further industrial functions are not foreseen for them. An exception is Stronie Śląskie, where the former glassworks area is to be dominated by economic-industrial, service, repair functions, as well as bases, storage yards, and warehouses. Furthermore, the areas of former glassworks in Szczytna and Stronie Śląskie are within the conservation protection zone B, and in Lasówka – in zone K (landscape protection). However, these provisions are poorly enforced, as evidenced by the demolition of most buildings on the former glassworks site in Stronie Śląskie, despite being listed in the Local Spatial Development Plan as historical monuments. The consent of the heritage conservation officer was said to be due to the poor technical condition of the buildings (oral information from a former glassworks employee).

DISCUSSION

The development of glassworks in the Kłodzko region led to significant functional and landscape transformations, both directly (new construction and infrastructure) and indirectly (exploitation of forests and quartz resources). In some cases, the establishment of glassworks and related auxiliary facilities (grinding, engraving, painting, and gilding of glass) also had a settlement function (e.g., Batorów, Batorówek) or enabled a town to be

Tab. 2. Przeznaczenie terenów dawnych hut szkła na podstawie dokumentów planistycznych

Tab. 2. Designation of the areas of the former glassworks based on planning documents

Miejscowość <i>Locality</i>	Funkcja wg Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i rok dokumentu <i>Function According to the Study of Conditions and Directions of Spatial Development of the Municipality (and Year of Document)</i>	Funkcja wg MZP i rok dokumentu <i>Function According to the Local Spatial Development Plan (and Year of Document)</i>
Szczytna	2016 – zabudowa usługowa, aktywności gospodarczej i usług turystyki <i>2016 – service building, economic activities, and tourist services</i>	2014 – teren aktywizacji gospodarczej; zabudowa mieszkaniowa towarzysząca funkcji podstawowej jako lokale właścicieli lub zarządców obiektów usługowych, urządzenia infrastruktury technicznej, zieleń urządzona <i>2014 – area for economic activation; residential construction accompanying the basic function as housing for owners or managers of service facilities, technical infrastructure, and landscaped greenery</i>
Batorów	2016 – dominująca funkcja zabudowy mieszkaniowej oraz usługowej na cele sanatoryjno-uzdrowiskowe, leczniczo-rehabilitacyjne i turystyczne <i>2016 – dominant function of residential construction; residential and service functions for sanatorium-spa, medical-rehabilitation, and tourist purposes</i>	2004 – zabudowa mieszkaniowa i usługowa na cele sanatoryjno-uzdrowiskowe, leczniczo-rehabilitacyjne i turystyczne <i>2004 – residential and service construction for sanatorium-spa, medical-rehabilitation, and tourist purposes</i>
Borek	2016 – zabudowa mieszkaniowo-usługowa, usług turystyki, funkcji mieszkaniowej i usługowej na cele sanatoryjno-uzdrowiskowe, leczniczo-rehabilitacyjne i turystyczne <i>2016 – dominant function of residential construction; residential and service functions for sanatorium-spa, medical-rehabilitation, and tourist purposes</i>	2004 – zabudowa mieszkaniowo-usługowa jednorodzinna, usługi turystyki (małe hotele, pensjonaty, ośrodki), obiekty mieszkaniowe i usługowe na cele sanatoryjno-uzdrowiskowe, leczniczo-rehabilitacyjne i turystyczne <i>2004 – residential-service construction (single-family), tourist services (small hotels, guesthouses, resorts), residential and service facilities for sanatorium-spa, medical-rehabilitation, and tourist purposes</i>
Polanica-Zdrój	2006 – usługi centrotwórcze, mieszkaniowe wielorodzinne z usługami; dopuszcza się lokalizację obiektów usługowych do 400 m², wraz zieleńią, infrastrukturę techniczną i komunikacją <i>2006 – centric services, multi-family residential with services; allows the location of service facilities up to 400 m², along with greenery, technical infrastructure, and communication</i>	2009 – funkcja mieszkaniowa wielorodzinna w połączeniu z usługami <i>2009 – multi-family residential function combined with services</i>

Lasówka	2013 – zabudowa mieszkaniowo-usługowa związana z obsługą turystyki i wypoczynku oraz teren parku; dopuszcza się budowę obiektów handlowych do 400 m² powierzchni; teren leży w granicach strefy „K” ochrony krajobrazu <i>2013 – residential-service construction related to tourism and recreation services, and park area; allows the construction of commercial facilities up to 400 m²; the area lies within zone “K” of landscape protection</i>	Brak <i>Not available</i>
Stronie Śląskie	2003 – tereny z przewagą funkcji gospodarczo-przemysłowych, usługowych, naprawczych oraz baz, składów i magazynów <i>2003 – areas dominated by economic-industrial, service, repair functions, as well as bases, storage yards, and warehouses</i>	2006 – teren obiektów przemysłu, baz, składów, magazynów, administracji oraz usług innych niż chronione; dopuszcza się zieleni i obiekty małej architektury <i>2006 – industrial, base, storage, warehouse, administrative, and non-protected service facilities; allows greenery and small architectural objects</i>

Źródło: opracowanie A. Baszak, A. Latocha-Wites na podstawie przeglądu dokumentów planistycznych.

Source: own study by A. Baszak, A. Latocha-Wites based on spatial planning documents' review.

lub pozwoliło danej miejscowości uzyskać prawa miejskie (Szczytna, Stronie Śląskie). Mimo zniknięcia działalności szklarskiej, rozwinięte w oparciu o nią miasta utrzymały swój status, a założone przy hutach osiedla i osady funkcjonują do dziś jako wsie lub części miast. Można więc stwierdzić, że część przekształceń przestrzeni pod wpływem szklarstwa jest trwała w krajobrazie, nawet mimo aktualnie zmienionej funkcji gospodarczej. Dotyczy to jednak obszarów przyległych do dawnych hut (osiedla mieszkalne), a nie terenów samych zakładów. Inwentaryzacja terenowa wykazała, że pozostałości po dawnych obiektach przemysłu szklarskiego zachowane są w krajobrazie w formie szczątkowej lub wcale. Przy czym należy zaznaczyć, że sama specyfika produkcji szkła, zwłaszcza w odniesieniu do wcześniejszych wieków, a więc starszych obiektów, nie sprzyjała utrwaleniu śladów szklarstwa w przestrzeni. Związane jest to z silnymi uwarunkowaniami przyrodniczymi lokalizacji dawnych hut szkła, w tym występowaniem odpowiednich, tzw. szklarskich piasków kwarcowych oraz gatunków drzew (np. brzoza), które po spalaniu zostawiały bardzo mało popiołów, aby zapobiegać zanieczyszczeniu szkła. Spełnienie obu tych warunków jednocześnie nie było łatwe, w rezultacie czego starsze zakłady były małe, rozproszone i działały krótko. Ponadto – w przeciwieństwie do górnictwa – rozproszone szklarstwo nie wytwarzało również

awarded municipal rights (Szczytna, Stronie Śląskie). Despite the decline of glassmaking, towns developed based on it maintained their status, and settlements founded around glassworks continue to function today as villages or parts of towns. It can be concluded that some transformations in the landscape due to glassmaking are permanent, even with the currently changed economic function. However, this applies to areas adjacent to former glassworks (residential areas), not the actual factory sites. Field inventory showed that remnants of former glass industry facilities are preserved in the landscape in a fragmentary form or not at all. The nature of glass production, especially in earlier centuries, did not favor the preservation of its traces in the landscape. The specific requirements for the location of old glassworks, including the presence of suitable “glass” quartz sands and tree species (e.g., birch) that left very little ash after burning to prevent glass pollution, made it challenging to meet both conditions simultaneously. Older glassworks were small, dispersed, and operated for a short time. Unlike mining, dispersed glassmaking also did not create large-scale excavations or post-industrial waste that could be preserved in the landscape. Therefore, even a detailed terrain model obtained from Lidar data does not enable them to be identified. Regarding more recent, larger glassworks in the Kłodzko region closed in the second half of the

wielkoskalowych wyrobisk czy odpadów przemysłowych, które mogłyby zachować się w krajobrazie. Stąd nawet szczegółowy model terenu uzyskany na podstawie danych Lidar nie pozwala na ich identyfikację. Natomiast w odniesieniu do nowszych, większych zakładów szklarskich na ziemi kłodzkiej, likwidowanych w II połowie XX w. czy na początku XXI w., w żadnym z nich nie została przeprowadzona rewitalizacja i nie zostały wdrożone zasady ochrony dziedzictwa kulturowego. Zdarzyło się wręcz, że pominięte zostały wytyczne zapisane w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego, co miało miejsce podczas burzenia obiektów wpisanych do ewidencji zabytków w Stroniu Śląskim (co jednak było prawdopodobnie spowodowane ich złym stanem technicznym). Nawiązuje to, niestety, do trendów obserwowanych w odniesieniu do zabytkowych obiektów przemysłowych w wielu miejscach w Polsce (Walczak, 2016), w tym również w innych obszarach ziemi kłodzkiej (Marek, 2000). Obecnie w badanym regionie istnieje tylko jedno miejsce – Muzeum Ziemi Kłodzkiej – w którym znajduje się wystawa stała poruszająca temat szklarstwa na Dolnym Śląsku. Utworzenie muzeum szkła planowane jest w Stroniu Śląskim, projekt ten jednak jeszcze nie doczekał się realizacji. Natomiast realnie wydaje się przywrócenie wytopu szkła na cele turystyczne i edukacyjne w dawnej Hucie Szkła Artystycznego „Barbara” w Polanicy-Zdroju, gdzie również planowane jest utworzenie muzeum szklarstwa (<https://dkl24.pl/pl/a/16443/huta--barbara--odzyje-dla-turystow.html>).

Likwidacja hut szkła przyczyniła się do pozostawienia w przestrzeni miast i wsi dużych budynków, które ciężko było zagospodarować, dlatego często właściciel terenu decydował się na ich rozbiórkę lub wyburzenie. Jest to, niestety, przeciwne do aktualnych trendów światowych, czy również krajowych, gdzie dawne obiekty przemysłowe (m.in. stare fabryki, kopalnie, duże magazyny, stacje kolejowe, browary) cieszą się dużym zainteresowaniem i poddawane są kreatywnym procesom rewitalizacji, m.in. wiele z nich zaczyna pełnić funkcję turystyczno-rekreacyjną (Jędrzyśkiak, 2011; Zięba, 2011; Baborska-Narozny, 2012; Zaborska-Jagiello, 2013). Na szczególne podkreślenie zasługują przykłady takich projektów rewitalizacji, w których poprzednia funkcja danego obiektu jest w jakiś sposób upamiętniona, mimo że współczesne wykorzystanie danej przestrzeni ma zupełnie inny charakter. W analizowanych

20th century or early 21st century, none underwent revitalization, and the principles of cultural heritage protection were not implemented. In some cases, guidelines written in the Local Spatial Development Plan were even disregarded, as seen in the demolition of buildings listed in the register of monuments in Stronie Śląskie (likely due to their poor technical condition). Unfortunately, this trend aligns with observations regarding industrial heritage sites in many places in Poland (Walczak, 2016), including the Kłodzko area (Marek, 2000). Currently, only the Museum of the Kłodzko region addresses the topic of glassmaking in Lower Silesia, while plans for a glass museum in Stronie Śląskie have not yet come to fruition. However, it seems realistic to restore glass melting for tourist and educational purposes in the former Artistic Glassworks “Barbara” in Polanica-Zdrój, where a glassmaking museum is also planned (<https://dkl24.pl/pl/a/16443/huta--barbara--odzyje-dla-turystow.html>).

The closure of glassworks contributed to large, challenging-to-use buildings being left in urban and rural spaces. Often, landowners decided to dismantle or demolish them. This contradicts global and national trends, where former industrial structures (factories, mines, large warehouses, railway stations, breweries) gain significant interest and undergo creative revitalization processes, often serving tourism and recreation purposes (Jędrzyśkiak, 2011; Zięba, 2011; Baborska-Narozny, 2012; Zaborska-Jagiello, 2013). Notably, some revitalization projects commemorate the previous function of the space, even though its present use has a completely different character. In the examples from the Kłodzko region analyzed here, the opportunity for revitalization based on preserved elements of industrial cultural heritage has not been taken. The new residential and service functions, afforestation of the area, or, worse still, leaving overgrown unused lands, in no way commemorate the presence of the glass industry in a given location, despite the significant role it played in the past in the Kłodzko region and other areas of Lower Silesia. This also applies to the locations of the oldest glassworks, which ceased operations in the distant past. In only very few places is it still possible to identify their locations on 19th-century topographic maps, although this is no longer in the field. It can be concluded that the memory of how these places were connected with glassmaking has been erased, and only the

przykładach na ziemi kłodzkiej szansa na rewitalizację w oparciu o zachowane elementy przemysłowego dziedzictwa kulturowego nie została jednak wykorzystana. Nowe funkcje mieszkaniowo-usługowe czy zalesienie terenu lub, co gorsza, pozostawienie zarastających nieużytków, w żaden sposób nie odniosły się w omawianych przypadkach do upamiętnienia obecności funkcji przemysłu szklarskiego w danym miejscu, mimo istotnej roli, jaką odgrywał on w przeszłości w regionie kłodzkim i w innych obszarach Dolnego Śląska. Dotyczy to również miejsc lokalizacji najstarszych hut, które zaprzestały działalności w odległej przeszłości. Tylko w przypadku kilku miejsc możliwe było jeszcze rozpoznanie ich lokalizacji na mapach topograficznych z XIX w., ale już nie w terenie. Można więc uznać, że pamięć o związku tych miejsc z działalnością szklarską została zatarta i jedynie nadal używane toponimy (nazwy miejscowości, rzek, szczytów itd.) świadczą o ich dawnej przemysłowej funkcji (Szklarnia, Szklary, Szklarka, Szklana Góra, Szklany Stok, Szklana Woda).

Potencjał do przeprowadzenia rewitalizacji i wykorzystania w niej zasobów dziedzictwa kulturowego miały jedynie zakłady szklarskie, których działalność zakończyła się stosunkowo niedawno – w okresie po II wojnie światowej. W koncepcjach teoretycznych proponowane są trzy podejścia dotyczące uwzględnienia dziedzictwa kulturowego w procesie rewitalizacji (Pendlebury, 1999). Pierwsze podejście jest tradycyjne, dotyczy historycznego aspektu miejsca. Ważne jest utrzymywanie historii miejsca, zachowanie jego autentyczności. Drugie podejście ma charakter morfologiczny. Ważne jest zachowanie przestrzennego układu i formy pasującej do historycznej zabudowy. Ostatnie podejście to wizualne zarządzanie. Są to działania polegające na tworzeniu nowych struktur przy jednoczesnym zachowaniu historycznych fasad. Bardzo ważne w tym podejściu jest zachowanie równowagi między krajobrazem a budownictwem (Pendlebury, 1999). Żadne z tych podejść nie zostało jednak zastosowane na terenach dawnego przemysłu szklarskiego na ziemi kłodzkiej. Pozwala to w pozytywny – niestety – sposób zweryfikować postawioną hipotezę badawczą, że likwidacja przemysłu szklarskiego na ziemi kłodzkiej przyczyniła się do degradacji przestrzeni. Dzieje się tak pomimo faktu, że poprzemysłowe dziedzictwo potencjalnie może stanowić istotny aspekt rewitalizacji, tworząc potencjał zarówno dla rozwoju

still-used toponyms (names of settlements, rivers, peaks, etc.) bear witness to their former industrial function, e.g., Szklarnia, Szklary, Szklarka, Szklana Góra, Szklany Stok, Szklana Woda (Glassworks, Glassy, Glassy Creek, Glass Mountain, Glassy Slope, Glassy Water).

Only the glassworks whose activity ended relatively recently, in the post-World War II period, had the potential for revitalization and utilization of cultural heritage resources. In theoretical concepts, three approaches are proposed with regard to incorporating cultural heritage in the revitalization process (Pendlebury, 1999). The first approach is traditional and concerns the historical aspect of the place. It emphasizes the importance of maintaining the history of the place and preserving its authenticity. The second approach is morphological, focusing on preserving the spatial layout and form that fits with historical architecture. The third approach is visual management, involving the creation of new structures, while simultaneously preserving historical facades. Maintaining a balance between the landscape and construction is crucial in this approach (Pendlebury, 1999). However, none of these approaches has been applied in the areas of former glass industry in the area in question. Unfortunately, this confirms the research hypothesis that the elimination of the glass industry in the Kłodzko region contributed to the degradation of this space. This occurs despite the fact that post-industrial heritage can potentially be a significant aspect of revitalization, creating the potential for both the economic development of the area and the preservation of historical values in the cultural landscape for future generations (Delafons, 1997).

In connection with the comparative analysis of collected materials from various sources (literature queries and field research) conducted here, it is also essential to identify significant methodological issues that arise in such studies in the field of historical geography and landscape change. These commonly include the issue of the credibility of source materials, different interpretations by various authors, erroneous conclusions in older publications that are verified in subsequent research and years. Discrepancies in the reported years of operation of a given glassworks are also present in publications; authors often use phrases like “most likely existed” due to the lack of specific evidence in the form of archaeological studies in a particular location, especially for the oldest facilities. There

gospodarczego danego obszaru, jak i zachowania wartości historycznych krajobrazu kulturowego dla przyszłych pokoleń (Delafons, 1997).

W nawiązaniu do przeprowadzonej analizy porównawczej zebranych materiałów pochodzących z różnych źródeł (kwerend i badań terenowych) należy również wskazać istotne problemy metodologiczne, jakie pojawiają się przy tego typu badaniach z zakresu geografii historycznej i zmian krajobrazu. Najczęściej należą do nich: kwestia wiarygodności materiałów źródłowych, odmienne interpretacje przez różnych autorów, błędne wnioski w starszych publikacjach, które są weryfikowane w kolejnych badaniach i latach. W publikacjach występują także rozbieżności w podanych latach funkcjonowania danej huty szkła, autorzy posługują się często sformułowaniem „najprawdopodobniej istniała”, ze względu na brak konkretnych dowodów w postaci badań archeologicznych w danej lokalizacji – dotyczy to najstarszych zakładów. Wystąpiły również sytuacje, kiedy starsze publikacje zawierały informację o istnieniu huty szkła, a późniejsze badania archeologiczne wykazały, że nie była to działalność szklarska. Błędne interpretacje są jednak często powielane w kolejnych opracowaniach, co prowadzi do ich utrwalenia w literaturze. Prowadząc badania historyczno-rekonstrukcyjne należy więc zachować odpowiednią ostrożność w formułowaniu ostatecznych wniosków.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przeprowadzona analiza przemian funkcjonalno-krajobrazowych i zmian zagospodarowania przestrzennego terenów, które dawniej były związane z hutnictwem szkła na ziemi kłodzkiej pozwala stwierdzić, że obszary te najczęściej pozostają niezagospodarowane, co wpływa na degradację przestrzeni. Ważnym aspektem rewitalizacji jest zachowanie dziedzictwa kulturowego, proces ten jednak nie wystąpił w przypadku analizowanych obiektów na ziemi kłodzkiej. Obecny stan zagospodarowania terenów związanych dawniej z hutnictwem szkła wskazuje na tendencję pozostawiania dużych pustych i zdegradowanych obszarów w przestrzeni miejscowości, co należy uznać za zjawisko negatywne. Również opuszczone duże budynki poprzemysłowe wpływają na degradację przestrzeni, a im dłużej pozostają puste, tym szanse na ich rewitalizację i ponowne

have also been situations where older publications contained information about the existence of a glassworks complex, but later archaeological studies showed that it was not glassmaking activity. However, misinterpretations are often reproduced in subsequent studies, leading to their being perpetuated in the literature. When conducting historical-reconstructive research, it is therefore necessary to exercise caution in formulating final conclusions.

SUMMARY AND CONCLUSIONS

The analysis of functional-landscape transformations and spatial development changes in the areas formerly associated with glassworks in the Kłodzko region indicates that these areas often remain undeveloped, leading to space degradation. The preservation of cultural heritage is a crucial aspect of revitalization, but this process has not occurred for the sites in the Kłodzko region analyzed here. The current state of development in areas previously linked to glassmaking suggests a tendency to leave large, empty, and degraded spaces within urban areas, which can be considered a negative phenomenon. Abandoned industrial buildings also contribute to space degradation, and the longer they remain vacant, the lower the chances of revitalization and reuse. For new investors, demolishing an old building and constructing a new one is often more cost-effective than renovating an existing structure. Therefore, it is crucial for communities to immediately seek new forms of development for post-industrial objects.

Currently, the areas where glassworks were located in the Kłodzko region contribute to the mental degradation of space. Buildings are demolished, and their potential remains untapped. Revitalization is a complex process that requires time and resources for proper planning and implementation. Functional-landscape changes should leverage the tourism potential of the region while preserving the memory of its history for future generations. For the Kłodzko region, this is particularly feasible, given that many toponyms, not only the names of settlements but also other physiographic features (streams, hills), refer to the glassmaking past of specific locations, and these names appear on modern tourist maps. Despite the demolition of most historical and even monumental glassworks, it is still possible to preserve their memory in the landscape,

zagospodarowanie maleją. Dla nowego inwestora najczęściej korzystniej i taniej jest zburzyć stary budynek, budując na jego miejscu nowy, niż podjąć się remontu. Dlatego ważne jest, aby miejscowości, w których pojawiają się obiekty przemysłowe, od razu starały się znaleźć dla nich nową formę zagospodarowania.

Obecnie tereny, na których były zlokalizowane zakłady szklarskie na ziemi kłodzkiej, przyczyniają się do mentalnej degradacji przestrzeni. Obiekty są burzone, a ich potencjał nie jest wykorzystany. Rewitalizacja jest procesem złożonym, obejmuje wiele aspektów, potrzeba wiele czasu oraz środków, aby ją dobrze zaplanować i realizować. Zmiany funkcjonalno-krajobrazowe powinny wykorzystywać potencjał turystyczny regionu i miejsca, a jednocześnie zachowywać pamięć o historii dla następnych pokoleń. Dla ziemi kłodzkiej jest to tym bardziej możliwe, że wiele toponimów – nie tylko nazw miejscowości, ale również innych obiektów fizjograficznych (cieków, wzniesień) – nawiązuje do szklarskiej przeszłości poszczególnych miejsc, a nazwy te umieszczane są na współczesnych mapach turystycznych. Pomimo tego, że większość historycznych, a nawet zabytkowych obiektów hutniczych została wyburzona, to nadal możliwe jest zachowanie pamięci o nich w krajobrazie, a tym samym utrzymanie tożsamości miejsca, np. poprzez tworzenie obiektów edukacyjnych z tablicami upamiętniającymi dawną działalność przemysłową, wzorem wielu innych obiektów przemysłowych w Polsce i na świecie. Nawiązaniem do dawnych tradycji szklarskich mogłyby być również regionalne pamiątki turystyczne czy symbole stosowane przez lokalne organizacje czy miejscowości do celów promocyjnych, np. w ramach programu Odnowy Wsi.

Podziękowania

Podziękowania kierujemy do dr Anety Marek oraz dr Dominika Sikorskiego za pomoc w aktualizacji danych terenowych.

maintaining the identity of the place. This can be achieved through the creation of educational sites with plaques/boards commemorating past industrial activities, following the example of many other post-industrial sites in Poland and worldwide. Regional tourist souvenirs or symbols used by local organizations or communities for promotional purposes, e.g., within the Rural Renewal program, could also serve as a connection to the old glass-making traditions.

Acknowledgments

We would like to thank Dr. Aneta Marek and Dr. Dominik Sikorski for their help in updating the field data.

REFERENCES

- Baborska-Narożny M., 2012: Rewitalizacja terenów przemysłowych – modele przekształceń na wybranych przykładach. *Czasopismo Techniczne* 12: 275-279.
- Banaś P., 1982: *Polskie współczesne szkło artystyczne*. Ossolineum. Wrocław.
- Barski J., Zathay M., 2018: Industrial heritage and post-industrial situation in the post-transformation era in Lower Silesia (Poland). *GeoSpace: Industrial Culture in Urban and Regional Development* 12, 1: 17-25.
- Bernatzky A., 1984: *Lexicon der Grafschaft Glatz*. Marx Verlag. Leimen.
- Biszkont J., 2005: Późnośredniowieczne szklarstwo na Śląsku. *Wratislavia Antiqua* 7. Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław.
- Brygier W., Dudziak T., 2010: *Ziemia kłodzka*. Przewodnik. Oficyna Wydawnicza „Rewasz”. Pruszków.
- Chrzanowska A., Gluziński W., Kwaśny Z., Trzaniel W., 1974: *Z dziejów szklarstwa na Dolnym Śląsku*. Wyd. Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne. Wrocław.
- Czihak E., 1891: *Schlesische Gläser – eine Studie über die schlesische Glasindustrie früherer Zeit, nebst einem Beschreibenden Katalog der Gläser-sammlung des Museums Schlesischer Altertümer zu Breslau*.
- Delafons J., 1997: *Politics and Preservation: A Policy History of the Built Environment*. E. & F.N. Spon, London.
- Dziedzic K., 1979: *Surowce mineralne Dolnego Śląska*. Ossolineum. Wrocław.
- Fajer M., 2014: *Watermills – a Forgotten River Valley Heritage – selected examples from the Silesian voivodeship, Poland*. *Environmental & Socio-economic Studies* 2, 2: 1-9.
- Kaczmarska A., Przybyłka A., 2010: Wykorzystanie potencjału przemysłowego i przemysłowego na potrzeby turystyki. Przykład Szlaku Zabytków Techniki województwa śląskiego [in:] *Krajobraz a turystyka* (ed.): W. Andrejczuk, *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG* 14: 207-228.
- Mosakowski Z., Brykała D., Prarat M., Jagiełło D., Podgórski Z., Lamparski P., 2020: *Watermills and windmills as monuments in Poland – protection of cultural heritage in situ and in open-air museums*. *Muzeologia a kultúrne dedičstvo* 8, 3: 41-62.
- Fechner H., 1892: *Die schlesische Glasindustrie unter Friedrich dem Grossen und seinem Nachfolgern bis 1806*. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterhum Schlesiens* 20: 74-130.
- Fischer, 1930-1931: *Von der Glasindustrie auf beiden Seiten des Gebirges*. *Schlesisches Jahrbuch für deutsche Kulturarbeit in gesamttschechischen Raume* 3.
- Fogger J., 1936: *Das Glashütten Hausdorf und Volpersdorf im Eulengebirge*. *Glatzer Heimatblätter* 22: 52-60.
- Fogger J., 1952: *Beiträge zur Wirtschaftskunde der Grafschaft Glatz*.
- Güttler P., 1995: *Das Glatzer Land*. Reiseführer herausgegeben von der Aktion West-Ost im BDKJ. Düsseldorf.
- Höfer W., 1998: *Post-industrial Landscape* [in:] *Urban Ecology* (eds.): J. Breuste, H. Feldmann, O. Uhlmann. Springer, Berlin-Heidelberg: 671-675.
- Herzig A., Ruchniewicz M., 2008: *Dzieje ziemi kłodzkiej*. Wyd. Atut. Wrocław.
- Jaworski K., Jańczak B., Pawłowski R., 1988: *Z dziejów szklarstwa w rejonie Szczytnej*. *Pielgrzym* 88: 125-149.
- Jędrzyiak T., 2011: *Turystyka kulturowa w obiektach przemysłowych – zagadnienia ogólne*. *Turystyka Kulturowa* 6: 17-35.
- Kaczmarek S., 1998: *XIX-w. tereny przemysłowe Łodzi jako element potencjału turystycznego*. *Turyzm* 8, 2: 85-90.
- Kazimierzczak J., 2012: *Wpływ rewitalizacji terenów przemysłowych na kształtowanie nowej miejskiej przestrzeni turystycznej*. Przykład Manchesteru i Lyonu. *Turyzm* 22/1: 11-22.
- Kisiel P., 2020: *Unwanted inheritance? Industrial past as the EU heritage*. *International Journal of Heritage Studies* 26, 7: 652-666.
- Klante M., 1934: *Die geschichte der Glashütte Friedrichs-Kaiserwalde*. *Glatzer Heimatblätter*: 131-140.
- Klante M., 1935-1936: *Schlesisches Glas im Wandel der Jahrhunderte*. *Schlesisches Jahrbuch für deutsche Kulturarbeit im gesamttschlesischen Raume* 8, 1: 111-138.
- Kościk J., 1989: *Osady przemysłowe na Dolnym Śląsku w latach 1840-1905*. *Śląski Labirynt Krajoznawczy* 1: 53-61.
- Kwerenda topograficzna hut szkła – Kotlina Kłodzka (bd), materiały archiwalne w zasobach Muzeum Ziemi Kłodzkiej.

- Laska J., Kowalczak M. (eds.), 2009: Popularna Encyklopedia Ziemi Kłodzkiej, Kłodzkie Towarzystwo Oświatowe. Kłodzko.
- Marek A., 2020: Dziedzictwo przemysłu i techniki ziemi kłodzkiej [in:] Ziemia kłodzka w kulturze, architekturze, przyrodzie (ed.): A. Marek, Pelplin: Wydawnictwo Bernardinum: 109-126.
- Mejer L., 1985: Monografia przemysłu szklarskiego w latach 1944-1984. Opracowanie na zlecenie Przemysłu Szklarskiego w Sosnowcu.
- Oevermann H., Degenkolb J., Dießler A., Karge S., Peltz U., 2016: Participation in the reuse of industrial heritage sites the case of Oberschöneweide, Berlin. *International Journal of Heritage Studies* 22, 1: 43-58.
- Parent T., 2000: Das Ruhrgebiet: vom „goldenen“ Mittelalter zur Industriekultur. DuMont Reiseverlag, Ostfildern.
- Pendlebury J., 1999: The conservation of historic areas in the UK. A case study of „Grainger Town“, Newcastle upon Tyne. *Cities* 16: 423-433.
- Program Rządowy Dla Terenów Poprzemysłowych z dnia 27 kwietnia 2004 r.
- Ratajczyk J., 1984: Biografia Huty Szkła Kryształowego „Violetta“ w Stroniu Śląskim (maszynopis).
- Sikorski D., 2021: Rozwój turystyki na ziemi kłodzkiej ze szczególnym uwzględnieniem turystyki na terenach przemysłowych i poprzemysłowych na tle aktualnych przemian społeczno-gospodarczych regionu. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego* 35, 3: 220-238.
- Sikorski D., 2022: Zmiany funkcjonalne terenów przemysłowych i poprzemysłowych ziemi kłodzkiej. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego* 36, 1: 108-120
- Sikorski D., Latocha A., Szmytkie R., Kajdanek K., Miodońska P., Tomczak P., 2020: Functional changes in peripheral mountainous areas in east central Europe between 2004 and 2016 as an aspect of rural revival? Kłodzko County case study. *Applied Geography* 122: 1-14.
- Szmytkie R., Latocha A., Sikorski D., Tomczak P., Kajdanek K., Miodońska P., 2022: Tourist boom and rural revival – Case study of Kłodzko Region (SW Poland). *Journal of Mountain Science* 19, 4: 909-924.
- Szymanowski M., Latocha A., 2021: Does the environment matter? Depopulation in the Sudetes (case study of the Kłodzko region, SW Poland). *Applied Geography* 135: 1-14, (102535).
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji, Dz.U. 2015 poz. 1777.
- Walczak B.M., 2016: Czy zabytki techniki i inżynierii to w Polsce wciąż dziedzictwo „drugiej kategorii”? Rys historyczny oraz aktualne problemy. *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego* 2, 16: 133-144.
- Wyrobisz A., 1967: Szkło w Polsce od XIV do XVII w. Wrocław.
- Zaborska-Jagiełło A., 2013: Wpływ przemysłów kreatywnych na rewitalizację terenów zespołów poprzemysłowych. *Problemy Rozwoju Miast* 3: 19-31.
- Zięba M., 2011: Kultura węgla a kultura innowacyjności. Proces rewitalizacji obszaru postindustrialnego na przykładzie kompleksu przemysłowego Zollverein w Essen [in:] Paradygmat innowacji – dziedzictwo kulturowe na obszarach przemysłowych Niemiec i Polski, materiały konferencyjne. Muzeum Śląskie. Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Zrúbek R., 1998: Huty szkła na Ziemi Kłodzkiej. Materiały do katalogu. *Zeszyty Muzeum Ziemi Kłodzkiej* 6: 72-88.